

Buxbaumiella 71

augustus 2005

Uitgegeven door de

Bryologische en Lichenologische Werkgroep

van de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging

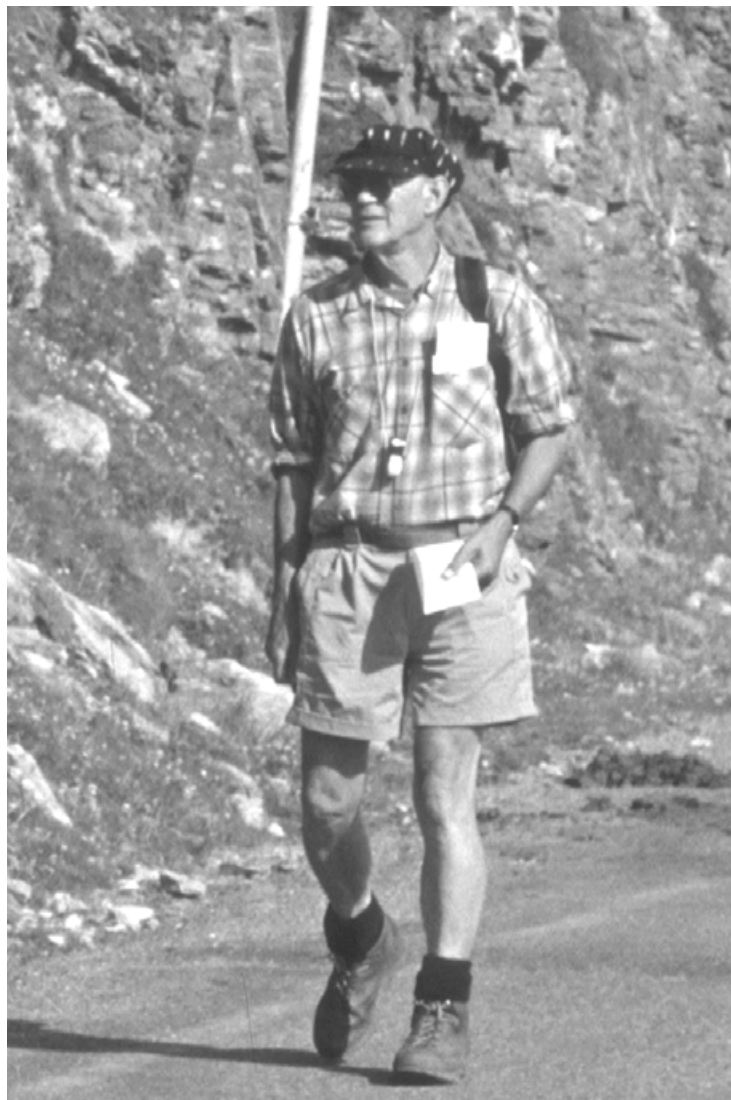
ISSN 0166 – 5405

Oplage 400 exemplaren

Ger Harmsen (1922-2005) overleden

Heinjo During

Weer is één van de getuigen van de oprichting van onze werkgroep ons ontvallen. Op 3 april 2005 is, in zijn huis in De Knipe, Ger Harmsen plotseling overleden. Hoewel Ger in de eerste jaren van de werkgroep geen formeel lid was, stond hij vanaf het begin in nauw contact met o.a. Wim Margadant en Victor Westhoff, en was hij al wel actief als bryoloog en plantensocioloog. Vanaf 1960 heeft hij vaak deelgenomen aan weekenden en zomerkampen.

Als zoon van een timmerman is hij begonnen als fabrieksarbeider, maar hij heeft zich dank zijn zijn enorme werkkraft en vasthoudendheid uiteindelijk door zelfstudie opgewerkt tot een belangrijk historicus en filosoof. Hij heeft zich jarenlang ingezet voor de vakbeweging, o.m. als docent bij scholingscursussen, en hij heeft belangrijk bijgedragen aan het inzicht in de historie van die beweging. Tijdens een periode als geschiedenisleraar in Zierikzee schreef hij zijn proefschrift over de jeugdbeweging in ons land (Blauwe en Rode Jeugd, 1961). Na een korte periode als leraar in Amsterdam werd hij wetenschappelijk medewerker bij het Documentatiecentrum voor de Nieuwste Geschiedenis van de Universiteit van Amsterdam (1965-1971). Eind 1972 werd hij benoemd als hoogleraar dialectische filosofie aan de Universiteit van Groningen, waar hij in de roerige zeventiger jaren van de vorige eeuw een tijdlang zeer populair was onder de studenten, en grote invloed had.

Ger was een mens met vele facetten. Boeken waren zijn lust en zijn leven. Hij heeft er enorm veel gelezen, en wist er op een of andere manier toch overzicht over te houden, misschien dank zij het richtinggevend kader van het marxisme, dat hij zijn leven lang trouw is gebleven. Hier wil ik het echter vooral hebben over een andere passie van Ger – de natuur, en vooral de mossen. Zoals hij uitvoerig beschrijft in zijn boek *Herfsttijloos*, heeft de natuur een grote betekenis voor hem gehad vanaf het moment dat hij de schoonheid ervan ontdekte, zo rond zijn zestiende jaar. Wat hem zo in die natuur aantrok – wie zal het zeggen? Als je eenmaal de rijkdom en verscheidenheid van de natuur gezien hebt, doorkrijgt hoe al die soorten op elkaar inwerken en op hun omgeving reageren, dan raak je vanzelf gefascineerd. Daarnaast spraken de mogelijkheden om wetmatigheden in het nieuwe vakgebied van de plantensociologie te ontdekken, hem erg aan. Maar primair is, denk ik, toch het gelukzalige gevoel dat over je komt als je de glimmend gele bloemblaadjes van een boterbloem bekijkt, of de prachtige bleeklila bloemtrossen van een waterviolier uit het water omhoog ziet steken, of als je een salamander in het heldere water van een boerensloot ziet zwemmen. Daarnaast speelt misschien mee dat planten en dieren gewoon doen wat ze altijd gedaan hebben, zonder goede of kwade bedoelingen, gewoon omdat de wereld zo in elkaar steekt – heel anders dan mensen, althans dat gevoel schemert regelmatig door in de eerste hoofdstukken van *Herfsttijloos*. De natuur vertegenwoordigt een kracht die zich niet zo eenvoudig laat wegdrukken, maar die op allerlei manieren tot uiting komt als planten of dieren in de problemen komen. Zo noemt Ger diverse malen zijn belangstelling voor de Grote

Weegbree, een plant van veel betreden plaatsen die vaak letterlijk op zijn kop krijgt, maar toch groeit en bloeit, tegen de verdrukking in. Misschien komt ook zijn grote liefde voor mossen daar vandaan – kleine, op het eerste oog onaanzienlijke plantjes, die zich prima staande weten te houden in een door veel grotere planten gedomineerde wereld, en die opgewekt de hele winter doorgroeien op de meest onwaarschijnlijke plekjes.

Hoe dat ook zij, vanaf het begin bestudeerde Ger de natuur in zijn omgeving enthousiast en serieus, zeker toen hij het zich kon permitteren om lid te worden van de NJN, de Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie, en de plantensociologische werkgroep daarvan – de 'sjocgroep'. Hij was enkele jaren redacteur van het tijdschrift van die sjocgroep, Kruipnieuws, en schreef er een aantal artikelen in. Dit heeft er mede toe geleid, dat hij tijdens de oorlog nog een tijdlang als vegetatiekundige bij Tüxen heeft kunnen werken.

Na de oorlog was er gedurende een aantal jaren weinig gelegenheid om veel aandacht aan planten te besteden, maar eind vijftiger jaren heeft hij, vanuit Zierikzee, de draad weer opgepakt. De eerste vermelding van Ger's activiteiten in onze werkgroep is denk ik karakteristiek voor hem. De weekendexcursie naar Eernewoude in 1960 werd in een laat stadium afgeblazen wegens het geringe aantal opgaven en het slechte weer, maar die boodschap had Ger niet bereikt – hij had Zierikzee al op woensdag verlaten. Pas in Eernewoude ontdekte hij, dat er niemand anders op kwam dagen. Maar via een aantal telefoontjes kon hij toch een paar mensen, waaronder zijn oude vriend Wim Margadant, ervan overtuigen dat de excursie best door kon gaan, en uiteindelijk hebben een vijftal mensen een prima weekend beleefd!

Sinds die tijd is Ger vele jaren lang een geregeld deelnemer geweest van lezingendagen, weekenden en zomerkampen. Ondanks de drukke werkzaamheden in zijn 'andere' leven heeft hij in die periode nog enkele publikaties geschreven, waaronder een verslag van de najaarsexcursie 1965 naar NW-Brabant, een verslag van het zomerkamp in Evolène, een in memoriam voor Koos Landwehr, en uitgebreide boekbesprekingen van zowel de bladmosflora als de levermosflora van Nederland voor de NRC.

Op de lezingendag van 1996, toen de Bryologische en Lichenologische Werkgroep haar 50-jarig bestaan vierde, hield hij op ons verzoek een

lezing over de geschiedenis van de bryologie in Nederland. We hadden kunnen weten dat, als Ger zich eenmaal vastgebeten had in zo'n onderwerp, hij niet zou ophouden voor hij het grondig uitgeplozen had; op karakteristieke wijze is de tekst van die lezing, eerst bedoeld voor Buxbaumiella, uiteindelijk uitgegroeid tot een boek over de historie van de bryologie en de lichenologie in Nederland, met de al even karakteristieke titel 'Passie voor mossen'. In dit boek schetste Ger de ontwikkeling van het vakgebied in ons land, in de sociale context van de verschillende perioden, en onder de invloed van de grote, sturende persoonlijkheden die ook de mossen- en korstmossenkunde in ons land gekend heeft. Wij zijn Ger veel dank verschuldigd voor deze rijke inblik in onze eigen geschiedenis.

Ger was een gewaardeerd deelnemer aan de excursies en zomerkampen, een enthousiast en kundig bryoloog die een aantal belangwekkende vondsten op zijn naam heeft staan. Het meest trots was hij zelf wel op zijn vondst van *Myurium hebridarum* in Ierland, de eerste vondst van die soort in Ierland. Tijdens het laatste zomerkamp dat hij, samen met Tilly, meemaakte, drie jaar geleden in Noorwegen, heeft hij zijn tachtigste verjaardag gevierd en daarmee afscheid genomen van de activiteiten van de mossenwerkgroep. Ik hoop van harte, dat zijn herbarium een goede plaats krijgt, ook al zijn er nauwelijks meer goede plaatsen voor zulke collecties overgebleven in Nederland – ons land verarmt niet alleen in sociaal opzicht.

Ger was niet altijd gemakkelijk in de omgang. Hij had duidelijk omlijnde en tamelijk strakke ideeën over allerlei zaken, en was graag bereid die opvattingen luid en duidelijk toe te lichten, ook als anderen dat niet zo leuk vonden. Maar hij werd binnen de werkgroep ook zeer gewaardeerd om zijn rechtlijnige, directe benadering van en zijn grote belangstelling voor andere mensen. Velen zullen net als ik goede herinneringen hebben aan de lange gesprekken die ze met hem gehad hebben voor de tent, of bij het kampvuur. Ger's plotselinge en onverwachte overlijden hebben ons allemaal diep geschokt. Wij hebben een goede vriend en een enthousiast bryoloog verloren, maar we realiseren ons dat de klap bij diegenen die Ger het naast stonden nog heel wat harder aankomt. Wij wensen Tilly en de overige familieleden veel sterkte toe om dit verlies te dragen.

Enkele bryologische publicaties van Ger Harmsen

- Harmsen, G. & C.G. van Leeuwen 1966. De najaarsexcursie 1965 naar Noordwest-Brabant (Langstraat). *Buxbaumia* 19: 45-62.
- Harmsen, G. 1990. Al onze bladmossen, schoonheden voor onder de loupe. *NRC Handelsblad*, 17 april 1990.
- Harmsen, G. 1992. Minder Nederlandse mossen, maar wel beter onderzocht. *NRC Handelsblad*, 14 mei 1992.
- Harmsen, G. 1996. Ongenerfd parapluutjesmos. *NRC Handelsblad* 16 november 1996.
- Harmsen, G., H.C. Greven en H. Siebel 1996. Het zomerkamp 1990 in Evolène, Zwitserland, bryologisch verslag. *Buxbaumiella* 39: 4-18.
- Harmsen, G. 1997. Een gedreven hovenier en een gedreven botanisch tekenaar: Koos Landwehr (1911-19186). *Buxbaumiella* 41: 4-6.
- Harmsen, G. 1998. Passie voor mossen. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Harmsen, G. 1999. Uit de geschiedenis van de bryosociologie en lichenosociologie. *Stratiotes* 19: 6-27.

Herfsttijloos, "Les Confessions" van Ger Harmsen (1922-2005) en Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

Leo Spier

In 1988 op een zomerkamp in Vers leerde ik Ger Harmsen kennen. Al wandelend over het pad langs de Vers kwamen we aan de praat. Hij vertelde me over de jaren nadat hij de communistische partij vaarwel had gezegd, de moeilijkheden en vooral de innerlijke strijd die dat met zich mee gebracht had. Of tijdens deze wandeling Jean Jacques Rousseau ter sprake kwam, kan ik me niet herinneren. Wel dat hij me kort daarna "Les rêveries du promeneur solitaire" kwam brengen, het boek dat hij las en herlas. In Herfsttijloos schrijft Ger, "Zelden heb ik me zo verwant met een denker gevoeld. Hij was van dezelfde leeftijd als ik toen hij deze overpeinzingen en herinneringen opschreef en voor het botaniseren had hij dezelfde hartstocht. Zelfs onze liefde voor mossen deelden we."

Deze eerste kennismaking met Rousseau boeide me enorm. Natuurlijk kreeg ik op gegeven ogenblik "Les Confessions" in handen, waarin Jean Jacques met grote openhartigheid zijn leven beschrijft. Een openhartigheid waarbij je je vaak afvraagt, wat de schrijver bewogen heeft alle details aan de openbaarheid prijs te geven. Dit gevoel bekwam me ook enige jaren later bij het lezen van "Herfsttijloos". Ger kende "Les Confessions" en het kan bijna niet anders of het moet hem bij het schrijven van zijn eigen bekentenissen beïnvloed hebben. Nog afgezien van alle vrouwen die in beider levens een rol hebben gespeeld en waar uitvoerig over gesproken wordt, zijn er diverse, opvallende parallellen. Beiden stamden uit een arbeidersmilieu en waren laatbloeiers. Van Rousseau werd op gegeven moment gezegd, dat gezien zijn zwakke verstandelijke vermogens een baantje als dorpspastoor op het platteland misschien nog wel haalbaar was. Ook voor Ger gold, althans volgens zijn hoofdonderwijzer, dat zijn intellectuele vermogens niet groot waren. Hij kreeg dan ook het advies niet door te leren!

Beiden waren monomane werkers die zich vooral tot de gewone man aangetrokken voelden, begaan waren met hun lot en zich bij hen het meest thuis voelden. " ... bezig zijn: een onweersaanbare, diep wortelende levensbehoefte; altijd iets doen: er op uit trekken, huishouden doen, lezen, schrijven..." "Dit zal mijn leven vullen en voor een deel de

plaats innemen van sociaal verkeer, gezelligheid, uitgaan, televisie en amusement." Het zijn Ger's eigen woorden. Toch konden ze ook mijmeren. Ger droomde heerlijk weg bij het glaswerk spoelen of ketels vullen in de fabriek. Jean Jacques in een bootje dobberend op het meer. L'oisiveté, het zalig nietsdoen!

Rousseau had in Parijs de adel leren kennen, maar niet alleen de adel, ook de heren filosofen, de Encyclopedisten! Op 37-jarige leeftijd had hij er schoon genoeg van, hulde zich in burgerkleden, ging op het platteland wonen en werd mikpunt van spot van de kliek waaronder hij een aantal jaren vertoefd had. Spot, maar vooral ook roddels! De keren dat Ger een drieluik pak aan gehad heeft, zal op de vingers van één hand te tellen zijn. Begin jaren zeventig ging hij in een boerderijtje op het platteland wonen. Hij noemde het "De Weegbree". Het was één van zijn lievelingsplanten, waarvan Slauerhoff ooit zei: "Vaak gekneusd, maar nooit geknakt." Een mikpunt? Ja, dat ook! Zeker in de jaren na het verlaten van de partij in 1958. Als afvallige was hij voortdurend in conflict met de CPN die een lastercampagne tegen de "renegaat" begonnen was.

De boerderij in De Knipe, omringd door natuur waar Ger zich al jong toe aangetrokken voelde. Als Jean Jacques overigens! "Het was een stralende dag en de natuur was op weg naar haar jaarlijkse hoogtepunt. De weelde aan zomerbloemen, vlinders en vogels was zo overweldigend dat een wereld voor mij openging, die emotioneel alles zou gaan bieden wat de wereld der mensen me onthield(!)". Bij Rousseau treffen we woorden aan van gelijke strekking. De natuur doet hun de "boze buitenwereld" vergeten. Moge dit wat negatief klinken, veel positiever klinkt het dat Gers excursie-kleden in de fabriek bij de hand lagen om 's zaterdags om 1 uur, zonder één minuut te verliezen, op stap te kunnen gaan. Voor beiden is botaniseren het genieten van schoonheid en charme. Planten zijn "des étoiles accessibles".

"De natuur blijft een intense beleving, die me boven veel uittilt" schreef Ger eens. Hij wilde net als Rousseau "botaniser jusqu'a la mort". Hoewel het lopen hem steeds moeilijker af ging, bleef hij tot aan zijn dood actief en geïnteresseerd, ook in lichenen. Als Jean Jacques Rousseau was Ger een controversiële, maar uitermate boeiende persoonlijkheid. Moge hij, net als Jean Jacques, in de geschiedenis voortleven!

Inventarisatie van de mossen van het natuurreservaat “Het Hemrik”, Harendermolen, gem. Haren, prov. Groningen

B. O. (Ben) van Zanten

Vogelzangsteeg 8, 9479 TG Noordlaren (bovzanten@home.nl)

Abstract: Survey of the bryophytes of the nature reserve “Het Hemrik”, Harendermolen, municipality of Haren, Prov. of Groningen

The bryophyte flora of nature reserve, “Het Hemrik”, which is situated ca. 10 km S of the city of Groningen in the North of The Netherlands has been surveyed. The reserve lays at the transition of diluvial sands towards the marshlands along the Drentsche Aa valley and consists mainly of wet patches of woods (mainly alder, birch and willow) and demineralized grasslands. 49 species were found of which the following are the most interesting: *Calliergon cordifolium* and *Climacium dendroides* in the grasslands, *Dicranum fuscescens*, *D. montanum*, *Isothecium myosuroides* and *Thuidium tamariscinum* in the birch-alder wood and *Brachythecium salebrosum*, *B. velutinum*, *Orthotrichum pulchellum* (very common), *Ulota bruchii* and *Frullania dilatata* in the wet willow wood. In 1952 *Hamatocaulis vernicosus* and *Scorpidium revolvens* were found in the reserve. During a survey in 1972 a number of interesting species of wetlands were found: *Aulacomnium palustre*, *Calliergon stramineum*, *Fissidens adianthoides* and *Plagiomnium affine*. None of these species were collected again. The disappearance is probably due to the lowering of the water level until 1976. From that year onwards the level has been raised and the grassland is mowed once a year and the plant material removed. This resulted in the appearance of *Plagiomnium ellipticum* and *Rhizomnium punctatum* in the reserve.

Ligging, historie en beheer

Het Hemrik is een natuurreservaat dat gelegen is ten westen van Haren(d)ermolen (gem. Haren) aan de benedenloop van de Drentsche Aa. Het ligt in het gebied waar het zandpakket van de Hondsrug onder het laagveen van het dal van de Drentsche Aa duikt. Het reservaat is ongeveer negen hectare groot en ligt grotendeels in km-hok 12-14-13 en een klein gedeelte in de km-hokken 12-14-12 en 14-14-23. Tot omstreeks het midden van de 19de eeuw bestonden de laagste gedeelten van het reservaat uit open water dat in verbinding stond met de Drentsche Aa. Aan het eind van de 19de eeuw werd het gebied bedijkt en bemalen waardoor het waterpeil lager werd en er verlanding ging optreden zodat zich broekbos kon gaan ontwikkelen. In 1948 werd begonnen met een ruilverkaveling van de Glimmerpolder (waarin het reservaat ligt) en werd het huidige gebied van het reservaat door de

gemeente Haren aangekocht en het beheer in handen gegeven van de Stichting Het Groninger Landschap. Het beheer bestond tot omstreeks 1976 uit “niets doen”. Er vond echter wel een verdroging plaats doordat de omringende graslanden werden ontwaterd, daardoor kon er verdere bosvorming plaatsvinden. Sinds 1971 (toen een nieuw gemaal in gebruik werd genomen) is het waterpeil verder verlaagd van ca. 10 cm +NAP tot ca. 50 cm –NAP, waardoor er meer zuurstof in de bodem kwam en het veen mineraliseerde wat leidde tot sterkere eutrofiëring. Nu wordt geprobeerd de waterstand zo goed mogelijk hoog te gehouden door het dichten van sloten en greppels. Vanaf 1976 wordt het grasland jaarlijks gemaaid en afgevoerd waardoor er weer een verschraling optreedt. De hier vermelde historische gegevens zijn, met permissie (waarvoor hartelijke dank), gehaald uit het rapport van de Heer J. Brandsma (2004).

Beschrijving reservaat en interessante vondsten

Het reservaat bestaat uit stukken verschrallend grasland met langs de randen hier en daar riet (grotendeels in 12-14-13), elzen-berkenbos met o.a. enkele eiken, lijsterbessen, vlieren en wilgen (ook grotendeels in 12-14-13)) en wilgenbroekbos (grotendeels in 12-14-23). In het zuidelijke gedeelte van het elzen-berkenbos hebben elzen de overhand en in het iets vochtiger noordelijke gedeelte berken. Hier werden de interessantste soorten van het elzen-berkenbos gevonden, zoals de drie *Sphagnum*-soorten op de bosbodem, *Thuidium tamariscinum* op rottend hout, *Isoethecium myosuroides* op de voet van een eik, *Dicranum montanum* en *Dicranum fuscescens* op de voet van een berk. In de ZO-hoek van het reservaat ligt nog een klein stukje (ca.1 hectare) elzenbos dat niet onderzocht is daar het door een diepe sloot van de rest van het reservaat gescheiden is en niet verschillend leek van het elzen-berkenbos dat wel onderzocht is. In het gedeelte van het verschrallende grasland dat gelegen is langs de zandweg (westgrens van het reservaat) werd erg veel *Climacium dendroides* aangetroffen. In de sloot langs het wilgenbroekbos groeide veel *Calliergon cordifolium*, soorten welke vaak voorkomen in vochtige verschrallende graslanden. De andere gedeelten van de graslanden waren minder interessant omdat ze iets hoger liggen en daardoor droger zijn. Het wilgenbroekbos is goed ontwikkeld en leverde de interessantste soorten van het reservaat op, zoals: *Brachythecium salebrosum*, *B. velutinum*, *Ulota bruchii* en *Frullania dilatata*, alle groeiend op wilgentakken en *Rhizomnium punctatum* groeiend op rottend hout vlak boven de grond. De grootste verrassing was echter het massaal en in grote plukken voorkomen van *Orthotrichum pulchellum* in

het wilgenbroekbos, overal rijk kapselend. Volgens onze ervaring breidt de soort zich de laatste jaren uit aangezien we recent meerdere vondsten ervan hebben zowel uit Drenthe als Groningen. Deze waarneming komt goed overeen met die van Huub van Melick (2004) die een sterke uitbreiding van deze soort constateerde, o.a. in ZO Brabant.

De inventarisaties

De Drents-Groningse mossenwerkgroep heeft twee excursies naar het gebied gehouden, namelijk op 2-12-2003 (elzen-berkenbroekbos + verschrallend grasland) en 6-1-2004 (wilgenbroekbos, elzen-berkenbos). Wij hebben toen 49 soorten gevonden. In september 1952 is het gebied ook al bezocht tijdens een excursie van de Bryologische Werkgroep. In het verslag van die excursie (Wijk & Margadant 1953) worden van het reservaat slechts zeven soorten vermeld en te oordelen naar de soorten is toen waarschijnlijk alleen het grasland bezocht. Het noordelijke gedeelte van het gebied is in 1972 (1973?) geïnventariseerd door Han de Boer (doctoraalstudent plantenoecologie). Hij vermeldt 42 soorten (Boer 1973). Op 2 mei 1972 hebben H.J. During en P.A. van der Knaap het gebied ook bezocht en er *Amblystegium varium*, *Aulacomnium palustre*, *Calliergon stramineum*, *Dicranum fuscescens*, *Dicranum scoparium*, *Fissidens adianthoides* (c.fr.) en *Chiloscyphus polyanthos* verzameld. Ik neem aan dat deze vondsten in het verslag van Han de Boer zijn verwerkt, maar dit wordt nergens vermeld.

Vergelijking tussen 1952, 1972 en 2003

Van de zeven soorten die in 1952 gevonden zijn hebben wij drie teruggevonden (*Calliergon cordifolium*, *Calliergonella cuspidata* en *Climacium dendroides*), maar er worden ook drie interessante soorten genoemd die wij niet gevonden hebben (Wijk & Margadant 1953). Dit zijn *Bryum pseudotriquetrum*, *Hamatocaulis vernicosus* en *Scorpidium revolvens*. Ook in 1972-1973 zijn deze soorten zowel door De Boer als door During & Van der Knaap niet teruggevonden. De twee laatst genoemde soorten zijn uiterst zeldzaam in Nederland (Touw & Rubers 1989). Het lijkt waarschijnlijk dat de drie soorten verdwenen zijn na de sterke verlaging van het waterpeil. Op de lijst van De Boer (1973) staan 10 soorten vermeld welke wij niet gevonden hebben, waaronder *Amblystegium varium*, *Herzogiella seligeri*, *Leptodictyum riparium*, *Plagiothecium nemorale* en *Riccia fluitans*. De aanwezigheid toen van *Amblystegium varium* is niet zeker aangezien in die tijd de verschillen met *A. serpens* niet duidelijk waren. Daar er geen materiaal van verzameld is is dit niet meer te controleren. In de lijst van De Boer staan ook een paar soorten

van drassige, schrale gras- of rietlanden welke wij niet teruggevonden hebben, nl.. *Aulacomnium palustre*, *Calliergon stramineum*, *Fissidens adianthoides*, *Plagiomnium affine* en *Chiloscyphus polyanthos*. Waarschijnlijk zijn deze soorten verdwenen ten gevolge van de sterke verlaging van de waterspiegel. Omdat het beheer er nu op gericht is om de waterspiegel weer te verhogen en het gebied verder te laten verschrallen is er hoop dat deze soorten in de toekomst weer kunnen terugkomen. Twee andere soorten van de drassige gras-en rietlanden, *Calliergon cordifolium* en *Climacium dendroides* hebben zich uitstekend weten te handhaven (of zijn weer teruggekomen?) Wij hebben 14 soorten gevonden welke in het gebied niet eerder verzameld waren. Van de moerassoorten zijn dat *Plagiomnium ellipticum* en *Rhizomnium punctatum*. Deze twee soorten hebben waarschijnlijk kunnen profiteren van de verhoogde waterstand. De massaal in het wilgenbroekbos voorkomende *Orthotrichum pulchellum* is een nieuwkomer daar hij in geen der eerdere inventarisaties wordt genoemd. In de omgeving van het reservaat komt hier en daar leem dicht aan de oppervlakte wat goed te zien is in de slootwanden. Deze zijn echter niet door ons onderzocht daar de waterspiegel te hoog was. Tijdens de genoemde excursie in september 1952 zijn de slootwanden wel onderzocht en er worden in het verslag daarvan dan ook 14 soorten opgegeven, waaronder een paar min of meer typische leemsoorten, zoals *Blasia pusilla*, *Fossombronina wondraczeki* en *Pogonatum aloides*, verder ook *Pohlia annotina*.

De volgende personen hebben aan één of beide excursies in 2004 deelgenomen: J.G. Colpa (Assen), T. Goldhoorn (Delfzijl), S.J. Pistor (Portugal), E.H. Rietsema (Assen), I. Robertus (Zuurdijk), W.J. de Ruiters (Assen) en B.O. van Zanten (Noordlaren). Deze personen worden hierbij van harte bedankt voor hun medewerking. Van de meeste exemplaren bevindt zich een exemplaar in mijn herbarium. Ook het materiaal verzameld door During & Van der Knaap in 1972 bevindt zich in mijn herbarium. Van de vondsten van De Boer is, voor zover ik weet, geen materiaal bewaard

Soortenlijst 2004

De getallen achter de namen geven het km-hok aan van het uurhok 12-14, hoofdletters verwijzen naar het vegetatietype en kleine letters naar het substraat. EB = elzen-berkenbroekbos, G = verschrallend grasland, W = wilgenbroekbos, a = aarde, b = berk, e = els, h = dood hout, q = eik, r = ruwe humus, v = vlier, w = wilg, ! = met kapsels.

Amblystegium serpens! 13 23 W h **Atrichum undulatum!** 12 13 23 EB G W a
Aulacomnium androgynum 12 13 23 EB W w h **Brachythecium rutabulum!** 12 13 23 EB
 G W h b e q v w **Brachythecium salebrosum!** 23 W w **Brachythecium velutinum!** 23 W w
Bryum capillare 13 23 EB W w **Calliergon cordifolium** 13 23 G W a **Calliergonella**
cuspidata 13 23 G W a **Campylopus flexuosus** 13 EB b (voet) **Campylopus introflexus**

13 EB b h **Campylopus pyriformis** 13 EB h **Ceratodon purpureus** 12 13 23 G W a h
Climacium dendroides 13 23 G W a **Dicranella heteromalla**! 12 13 23 EB W a h
Dicranoweisia cirrata! 12 13 23 EB W e h w **Dicranum fuscescens** 13 EB b(voet)
Dicranum montanum 13 EB b(voet) **Dicranum scoparium** 12 13 23 EB W h w
Eurhynchium praelongum! 12 13 23 EB G W a h v **Eurhynchium striatum** 13 EB h r
Hypnum andoi 13 EB h **Hypnum cupressiforme**! 12 13 23 EB W b e h q v w **Hypnum**
jutlandicum 12 13 W h w **Isothecium myosuroides** 13 EB q(voet) **Mnium hornum**! 12 13
23 EB W a b(voet) h. e(voet) **Orthotrichum affine**! 13 23 W w **Orthotrichum diaphanum**!
23 W w **Orthotrichum pulchellum**! 23 W w **Plagiomnium ellipticum** 23 W a
Plagiothecium denticulatum 23 W w(voet) **Plagiothecium laetum** s.l. 12 13 23 EB W e
w(voet) **Plagiothecium undulatum** 13 EB h **Pleurozium schreberi** 13 EB a **Pohlia nutans**
13 h **Polytrichum formosum** 12 13 23 EB W a **Polytrichum longisetum** 13 EB a
Pseudoscleropodium purum 23 EB a **Pseudotaxiphyllum elegans** 23 W a **Rhizomnium**
punctatum 23 W h **Rhynchostegium confertum**! 23 W w **Rhytidiadelphus squarrosus**
12 13 23 G W a **Sphagnum fimbriatum** 13 EB a **Sphagnum palustre** 13 EB a **Sphagnum**
squarrosum 13 EB a **Thuidium tamariscinum** 13 EB h r **Ulota bruchii**! 13 23 EB W w
Frullania dilatata 23 W w **Lophocolea heterophylla**! 12 13 23 EB W b e h q w

Literatuur

- Boer, H. de. 1973. Inventarisatie en beheer van het Hemrik. Intern rapport planten-oecologie, Haren, 40 pp.
- Brandsma, J. 2004. Natuurgebied "Het Hemrik". Intern rapport Stichting Het Groninger Landschap, 6 pp.
- Melick, H. van. 2004. De epifyten (mossen) van een Brabants populierenbos en de uitbreiding van enkele soorten in Zuidoost-Brabant. Buxbaumia 66 (2004): 13-25.
- Touw, A. & W.V. Rubers. 1989. De Nederlandse Bladmossen. Stichting Uitgeverij KNNV, Utrecht, 532 pp.
- Wijk, R. van der & W.D. Margadant. 1953. De bryologische excursie naar de Groningse Hondsrug. Buxbaumia 7 (1/2): 1-8.

De mossen van het natuurreservaat de “Meneerskooi”, een oude eendenkooi bij Uithuizermeden (Noord-Groningen)

B. O. (Ben) van Zanten

Vogelzangsteeg 8, 9479 TG Noordlaren (bovzanten@home.net)

Abstract: The bryophytes of the nature reserve “Meneerskooi”, an abandoned duck decoy near Uithuizermeden (province of Groningen, The Netherlands)

The nature reserve consists of a decoy with surrounding grassland and an artificial pond. The open water of the decoy is surrounded by a small border of wood with mainly old *Sambucus nigra* trees and some *Acer pseudoplatanus*, *Fraxinus excelsior*, *Polulus alba* and *Salix alba*. The most interesting find in the border is the very abundant occurrence of *Zygodon conoideus* (with one capsule). Other noteworthy finds are further *Brachythecium salebrosum*, *Orthotrichum tenellum*, *Syntrichia laevipila*, *S. papillosa*, *Ulota phyllantha*, *Zygodon viridissimus* var. *viridissimus* and *Metzgeria furcata*. All these species were mainly growing on *Sambucus*. On the sandy clay of the surrounding grassland 11 species were found and 20 on the slanting taluds of the pond. The most interesting species of the last group are *Amblystegium varium*, *Bryum intermedium*, *Cratoneuron filicinum*, *Dicranella schreberiana*, *Didymodon fallax*, *Pohlia melanodon* and the liverworts *Aneura pinguis* and *Pellia endiviifolia* (with large, inflated involucra).

In de winter van 2000 maakte de heer R. Douwes mij attent op de prachtige mosvegetatie van de Meneerskooi, een oude eendenkooi welke op ca. 2 km ten Noorden van Uithuizen ligt langs de Meneersweg bij het gehucht Hefswal. De kooi met omringende graslanden is ongeveer 6 ha groot en in het bezit van Natuurmonumenten. Het gebied ligt nagenoeg geheel in km-hok 244-606 (03-45-45), slechts een heel klein stukje van het grasland ligt in km-hok 244-605 (03-45-55) en is niet geïnventariseerd.

De eendenkooi bestaat uit open water omringd door een rietkraag en een smalle bosrand welke grotendeels bestaat uit oude vlieren met zeer veel dood hout. In de bosrand staan verder een aantal grote abelen, esdoorns, essen en enkele wilgen, meidoorns en elzen. De bodemvegetatie bestaat voornamelijk uit brandnetels en sneeuwklokjes. De bodem bestaat uit sterk humeuze zavel waarop veel *Brachythecium rutabulum*, *Eurhynchium hians* en *Eurhynchium praelongum* groeit, alle drie soorten vaak overgaand op het dode hout. Plaatselijk komt ook vrij veel *Didymodon fallax* en *Pohlia melanodon* voor. De meest algemene

soorten op de vlieren waren: *Hypnum cupressiforme*, *Brachythecium rutabulum*, *Orthotrichum affine* en *Zygodon conoideus* (zeer algemeen!). Andere interessante en vrij algemeen voorkomende soorten waren: *Orthotrichum tenellum*, *Syntrichia laevipila*, *Ulota phyllantha* en *Zygodon viridissimus* var. *viridissimus*. Verder werden *Orthotrichum lyellii*, *Syntrichia papillosa*, *Tortula muralis* en *Metzgeria furcata* een paar maal verzameld. Interessant is bovendien dat door Irene één kapsel werd gevonden van *Zygodon conoideus*. Ondanks ijverig zoeken konden we er niet meer vinden. De oudere gemmen van *Zygodon conoideus* hebben zwak papilleuze wanden. Omdat ze soms lichtbruin zijn werd even gedacht aan *Zygodon viridissimus* var. *rupestris*, maar veel van de gemmen bestaan uit meer dan 5 cellen zodat deze variëteit niet in aanmerking komt. Opmerkelijk was ook het voorkomen van *Eurhynchium hians* op een vlier op ca. één meter hoogte boven de grond.

Om de eendenkooi liggen een aantal graslanden op zavel die ook bij het reservaat horen. Het grasland wordt langs de Meneersweg afgegrensd door een vrij diepe sloot met steile wanden. In de sloot groeide veel *Drepanocladus aduncus* en op de wanden o.a. *Plagiomnium undulatum*. In het grasland bij de zuidoosthoek van de kooi heeft Natuurmonumenten een rechthoekige plas uitgegraven met geleidelijk aflopende randen (ca. 30 graden) om de diversiteit van de vegetatie te bevorderen. Dit doel is, althans voor de mossen, ruimschoots bereikt: op de taluds van de plas werden bijna 2 maal zoveel soorten aangetroffen als in het omringende grasland, namelijk 11 soorten in het grasland en 20 op de taluds. Van deze 11 graslandsoorten zijn er slechts 3 die niet op de taluds gevonden zijn, namelijk *Barbula convoluta*, *Bryum* cf. *rubens* (geen tubers gevonden) en *Tortula acaulon*. De interessantste soorten van het talud waren: *Amblystegium varium*, *Bryum intermedium*, *Cratoneuron filicinum*, *Dicranella schreberiana*, *Didymodon fallax*, *Aneura pinguis* en *Pellia endiviifolia*. Deze laatste soort had merkwaardige, sterk opgeblazen involucra. Dit kan (volgens Arno van der Pluijm) zo lijken omdat ze in de herfst nog niet zijn uitgegroeid

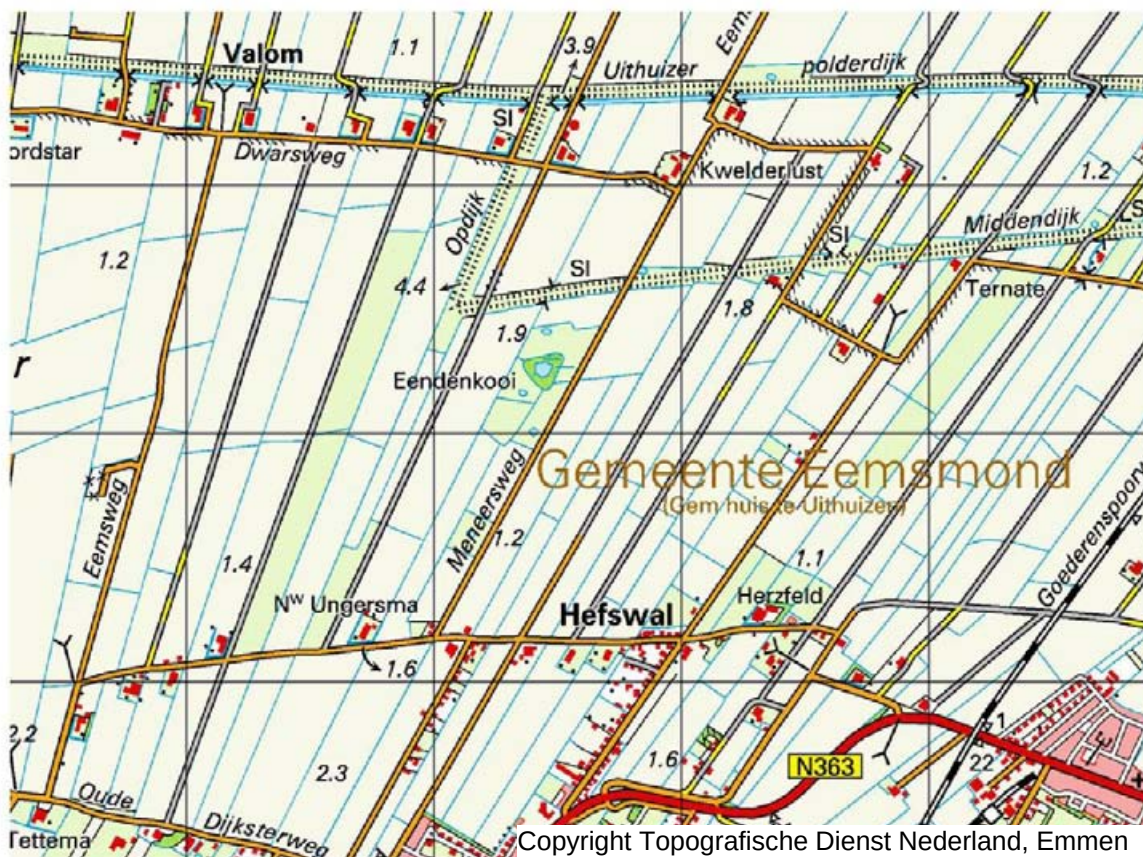
Naar het gebied zijn drie excursies gehouden, namelijk op 6-3-2001, 13-3-2001 en 4-10-2001. De volgende personen hebben aan één of meer hiervan deelgenomen: Martin Busstra, Tidde Goldhoorn, Heddy de Keizer, Sjef Pistor, Evert Rietsema, Irene Robertus, Pim de Rooter en Ben van Zanten. Van alle soorten is tenminste één exemplaar opgenomen in het herbarium van B.O. van Zanten. Hierbij bedank ik

Hans Colpa voor het geven van waardevol commentaar op het manuscript.

Soortenlijst

E = eendenkooi, a = abeel, b = bodem van eendenkooi, d = dood hout, e = esdoorn, v = vlier G = grasland om eendenkooi, S = slootwand, T = talud plas, ! = met kapsels.

Amblystegium serpens Eev!T Amblystegium varium T Barbula convoluta G Barbula unguiculata G!ST! Brachythecium rutabulum Eabdev!G!ST! Brachythecium salebrosum Ee Brachythecium velutinum Ev! Bryum barnesii G! Bryum capillare Edev Bryum intermedium T! Bryum cf.rubens G Calliergonella cuspidata ST Ceratodon purpureus G!T Cratoneuron filicinum T Dicranoweisia cirrata Ev Dicranella schreberiana T Dicranella varia G!T! Didymodon fallax Eb!T! Drepanocladus aduncus (in sloot) Eurhynchium hians Edv GST Eurhynchium praelongum EabdeST(bovenaan) Funaria hygrometrica T! Grimmia pulvinata Ev! Homalothecium sericeum Edv! Hypnum cupressiforme Eaelv Leptodictyum riparium Edev!T! Orthotrichum affine Eev! Orthotrichum diaphanum Ede!v! Orthotrichum lyellii Ev Orthotrichum tenellum Ev! Plagiomnium undulatum ST(bovenaan) Pohlia melanodon EbT Rhynchostegium confertum Ede!v! Rhytidiadelphus squarrosus GT Syntrichia laevipila Ed!v! Syntrichia papillosa Edav Tortula acaulon G! Tortula muralis Ev! Ulota phyllantha Edaev Zygodon conoideus Edev! Zygodon viridissimus var. viridissimus Edv Aneura pinguis T! Lophocolea heterophylla Ed! Marchantia polymorpha T Metzgeria furcata Eev Pellia endiviifolia T

***Zygodon dentatus* (Limpr.) Kartt. (Getand iepenmos) nieuw voor Nederland**

H.M.H. (Huub) van Melick¹, A. (Arno) van der Pluijm² & J.A.M. (Jan) Kersten³

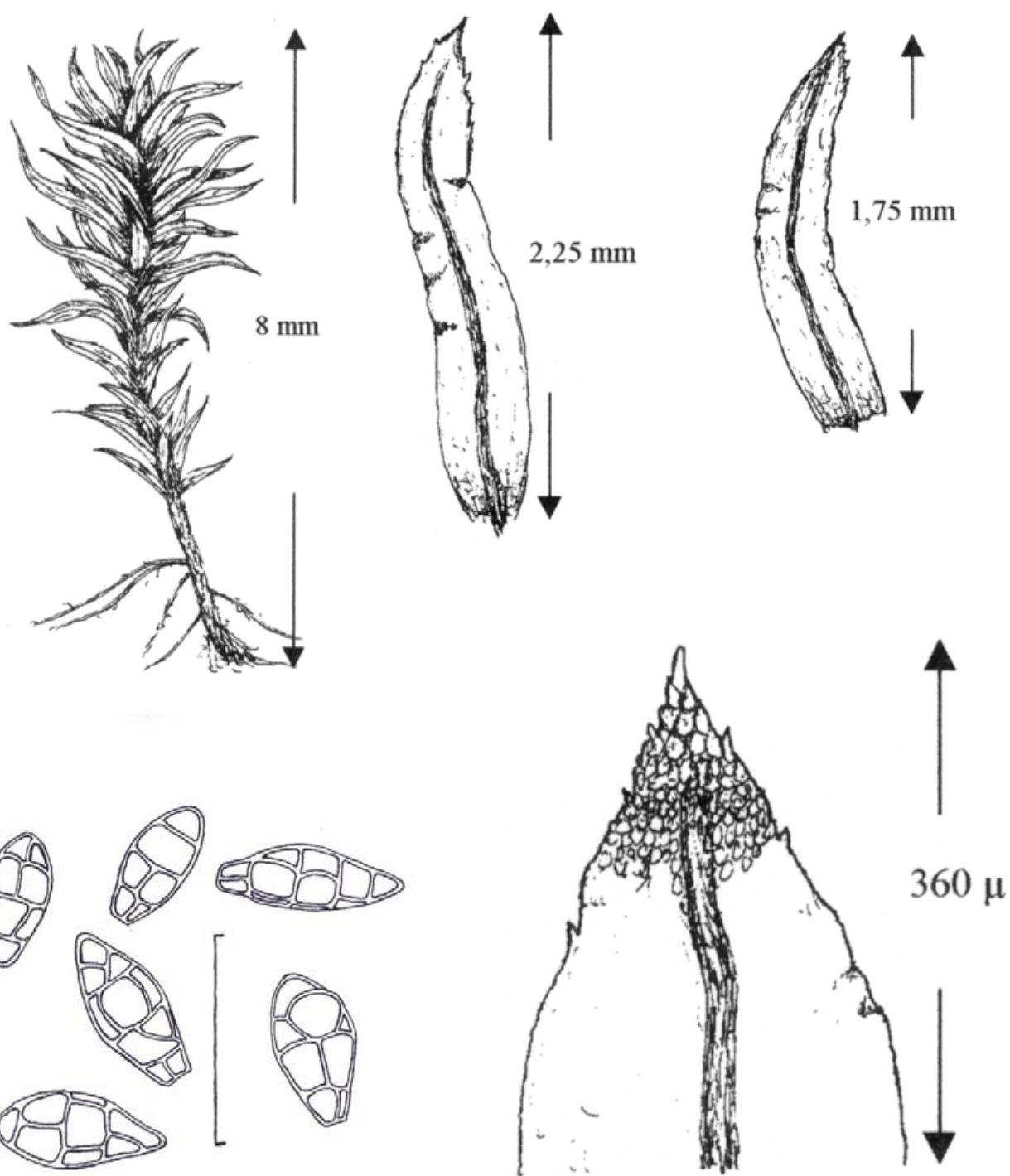
¹Merellaan 13, 5552 BZ Valkenswaard (h.vanmelick1@chello.nl); ²Visserskade 10, 4273 GL Hank; ³Berken 2, 5724 AN Asten

Abstract: *Zygodon dentatus* (Limpr.) Kartt. new to the Netherlands

Zygodon dentatus is reported for the first time from the Netherlands. From 2001 onward it has been collected in three locations in the province of Noord-Brabant, in young oak plantations and in a willow forest. A new differential character for *Z. dentatus* is introduced: the cells of the brood bodies are often divided twice, which result in a conglomerate of three, mostly unequal subcells. As a result frequently oblique, curved or double longitudinal septae can be seen. In *Z. viridissimus* the cells of the brood bodies are divided only once into two equal subcells, and have one, mostly straight longitudinal septum.

Inleiding

Begin november 2004 hield de Eindhovense Mossenwerkgroep een inventarisatieronde in het Vresselsche Bosch in de buurt van Nijnsel ten noorden van Eindhoven (km-blok 51.15.44). Bij die gelegenheid vond Jan Kersten een vreemd, steriel, *Ulota*-achtig mosje dat uiteindelijk *Zygodon dentatus* (= *Z. viridissimus* var. *dentatus* Limpr.) bleek te zijn. Deze vondst was overigens niet de eerste in Nederland, want zoals later bleek was de soort voorheen al tweemaal verzameld maar niet herkend. Riek van den Bosch, ook actief lid van de Werkgroep, herinnerde zich na het bekend worden van de nieuwe epifyt, al eerder een afwijkende, 'getande' *Zygodon viridissimus* verzameld te hebben. Na controle bleek ook deze tot *Z. dentatus* te behoren. Deze vondst, waarvan de planten aanzienlijk kleiner waren dan die van Nijnsel, werd begin 2004 gedaan in het Brabantse Vlierden tussen Helmond en Deurne (km-blok 52.41.22). De eerst bekende waarneming in Nederland komt echter uit de Brabantse Biesbosch. Deze kwam aan het licht toen de tweede auteur beide eerder genoemde vondsten uit Zuidoost-Brabant controleerde. Bij de eerste de beste herbariumcollectie van *Z. 'viridissimus'* uit de Biesbosch waarmee het materiaal werd vergeleken, bleek het tot zijn verrassing ook om *Z. dentatus* te gaan. Dit 'oudste' materiaal van de nieuwe soort was in 2001 verzameld bij het Gat van Lijnoorden (km-blok 44.13.44).

Figuur 1. *Zygodon dentatus*. Habitus, bladen en bladtop: Vresselsche Bosch Sint Oedenrode (163-396), 6-11-2004, herb. R. van den Bosch & J. Kersten nr. 92549 (tekening: J. Kersten). Broedkorrels: Biesbosch, Gat van Lijnoorden, wilg aan oever rand bos (44-13-44), 4-3-2000, herb. A. van der Pluijm (tekening: A. van der Pluijm; maatstreepje: 100 μm)

Morfologie

Planten tot 10 mm lang, droog met spiralig gedraaide of losjes aanliggende bladen, in vochtige toestand met schuin afstaande tot teruggebogen bladen. Bladen langwerpig tot lijn-lancetvormig, 1,4-2,4 mm lang, lengte-breedteverhouding 4-5:1; bladtop geleidelijk versmald, scherphoekig, bladnerf voor of met de bladtop eindigend, bladrand vlak, bij het merendeel van de bladen in de bladtop met één of enkele verspreide, scherpe, in grootte ongelijke tanden. Celpatroon niet afwijkend van de andere inlandse *Zygodon*-soorten. Broedkorrels talrijk aanwezig in de bladoksels, bruingroen, ellipsoïd, ca. 70-90x28-35 µm, 4-6 cellen lang, met rechte, scheve, bochtige of dubbele overlangse celwanden; cellen (in het rijtje) vaak in tweeën of drieën gedeeld, met vaak ongelijke deelcellen (Fig. 1). De soort is tweehuizig en is tot dusver zelden, over haar hele areaal, met sporenkapsels aangetroffen.

Vergelijking

Zygodon dentatus onderscheidt zich van de andere Nederlandse soorten (*Z. viridissimus* s.l. en *Z. conoideus*) vooral door de vrijwel altijd aanwezige tanding in de bladtop en de sterker inwendig onderverdeelde broedkorrels. Bij *Z. dentatus* zijn de cellen in de broedkorrels dikwijls tweemaal gedeeld. Onder de microscoop komen vaak twee overlangse celwanden in beeld en bij nauwkeurig scherpstellen zie je drie deelcellen (Fig. 2). Bij *Z. viridissimus* var. *viridissimus* zijn de cellen in de broedkorrels hooguit eenmaal gedeeld in twee gelijke deelcellen, met één overlangse celwand. Bij *Z. viridissimus* var. *rupestris* en *Z. conoideus* zijn de broedkorrelcellen ongedeeld. Het verschil in celdeling van de broedkorrels lijkt tot dusver in de literatuur onopgemerkt. Meestal wordt alleen gewezen op het verschil in oriëntatie van de celwanden bij *Z. dentatus*. *Zygodon dentatus* heeft daarnaast doorgaans langere (tot 2,4 mm, beide andere soorten tot 1,7 mm) en smallere (lengte-breedteverhouding vaak 5:1, beide andere soorten 3-4:1) bladen. In het veld heeft *Z. dentatus* in droge toestand, door de relatief forse, kroezige habitus eerder het uiterlijk van een 'vreemde' *Ulot*a dan van een *Zygodon*. Aan een microscopisch preparaat van *Z. dentatus* valt de bruingroene kleur van de broedkorrels op.

Oecologie

Bij Nijnsel groeide *Z. dentatus* op de noordzijde van een jonge, wegwijnende Zomereik (stamdiameter slechts 12 cm) samen met ondermeer *Dicranoweisia cirrata*, *Ulot*a *bruchii* en *Hypnum cupressiforme*, waarvan de laatste de hele stam dreigde te koloniseren. De planten

groeiden op een goed belichte plaats in een gedeeltelijk afgestorven populatie van wel enkele vierkante decimeters op een hoogte van ruim twee meter. Ook nabij Vlierden werd de soort in een jong eikenbos aangetroffen. In de Biesbosch werden diverse polletjes *Z. dentatus* samen met *Dicranoweisia cirrata* verzameld op een Wilg aan de noordrand van een wilgenbos langs een binnendijkse kreek.

Uit literatuurgegevens (Nebel & Philippi 2001, Grims 1999) blijkt dat de soort in het buitenland vooral wordt aangetroffen op bomen met voedselrijke schors, waarbij Esdoorn en Es de voorkeur genieten. Ook bomen met matig voedselarme schors, waaronder Eik en Beuk en zelfs jonge fruitbomen, worden als draagboom genoemd. De soort is vooral te vinden aan bosranden en open, goed belichte, luchtvochtige standplaatsen in bosbestanden. Meldingen van voorkomen op steen zijn ons niet bekend. In de literatuur is verder weinig bekend over de oecologie van *Z. dentatus* anders dan dat hij voorkomt 'op de stam van loofbomen'.

Verspreiding

Het zwaartepunt van de verspreiding van *Zygodon dentatus* ligt in de montane streken van Centraal-Europa, waar hij wordt aangetroffen tussen de 300 en 1200 m. De meeste opgaven komen uit Duitsland (Düll 1994), Oostenrijk (Grims 1999) en Zwitserland (Urmi 2003). Er is slechts één opgave bekend uit Zuid-Noorwegen (Nyholm 1998). Uit België, Luxemburg, Italië, Groot-Brittannië en Ierland zijn tot dusver geen opgaven bekend. Buiten Europa is *Z. dentatus* in Arizona, U.S.A. gevonden (Johnson & Vitt 1971). Het areaal van deze zeldzame soort is aanzienlijk kleiner dan van de overige *Zygodon*-soorten.

Slotopmerking

Verdere controle van de 'Eindhovense' herbaria op de aanwezigheid van *Zygodon dentatus* leverde geen nieuwe vondsten op. In de Biesbosch is de soort ook slechts één keer verzameld. Wellicht liggen er nog vondsten verborgen in andere Nederlandse herbaria. Bij determinaties van *Zygodon*-soorten wordt immers vooral gelet op de morfologische kenmerken van de vrijwel altijd aanwezige gemmen en krijgen andere plantendelen minder aandacht. De broedkorrelkenmerken van *Z. dentatus* vallen niet meteen op, maar aan de blaadjes herken je hem direct. De drie behandelde collecties bevinden zich in de herbaria van de auteurs.

Rest ons nog een woord van dank aan Eddy Weeda die de tekst van enkele kritische aantekeningen voorzag.

Literatuur

- Düll, R. 1994. Deutschlands Moose. Die Verbreitung der Deutschen Moose in der Bundesrepublik Deutschland in der heutigen Grenzen. Bad Münstereifel-Ohlerath (IDH-Verl.).
- Grims, F. et al. 1999. Die Laubmoose Österreichs, Catalogus Florae Austriae, II. Teil, Bryophyten (Moose), Heft 1, Musci (Laubmoose).
- Johson, A.B. & Vitt, D.H. 1971. Bryophytes new to Arizona from the White Mountains. Bryologist 74: 39-40.
- Nebel, M. & G. Philippi 2001. Die Moose Baden-Württembergs, Band 2.
- Nyholm, E. 1998. Illustrated Flora of Nordic Mosses, Fasc. 4. Nord. Bryol. Soc., Copenhagen and Lund.
- Urmi, E. et al. 2003. Die Moose der Schweiz und Liechtensteins. Provisorischer Verbreitungsatlas.

Nieuwe vondsten van *Bryum torquescens* (Zonneknikmos) in Zuid-Limburg

R.J. (Rienk-Jan) Bijlsma¹ & H.J. (Heinjo) During²

¹Talingstraat 42, 6921 WE Duiven (rj.bijlsma@planet.nl); ²Vijverlaan 14, 3971 HK Driebergen

Abstract: New records of *Bryum torquescens* in Zuid-Limburg (province Limburg, the Netherlands).

In the Netherlands *Bryum torquescens* is known mainly from calcareous soils and limestone in the southernmost part of the country. Most records date from the 19th century. The species was rediscovered in chalk grasslands in this same area (1995 and 2002) and in adjacent Belgium (1987).

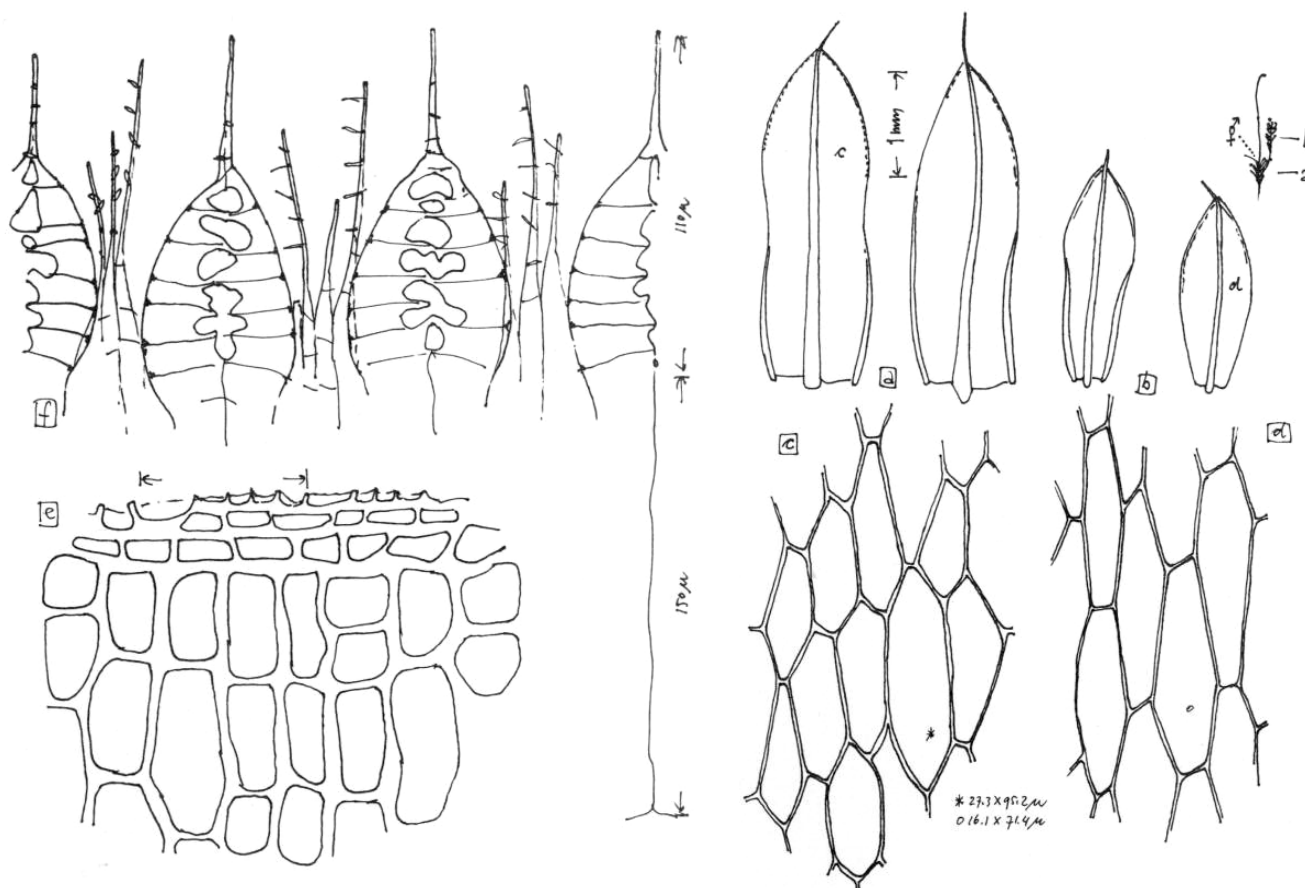
Inleiding

Zonneknikmos (*Bryum torquescens*) is de enige soort uit de *Bryum capillare*-groep met een synoecische geslachtsverdeling (Syed 1973) en dit is als belangrijkste verschilkenmerk gebruikt met *B. capillare* bij de revisie van het Nederlandse materiaal (Bijlsma 1982; Touw & Rubers 1989). In droge toestand zijn de blaadjes in tegenstelling tot *B. capillare* weinig gespiraliseerd, aan kapseldragende planten zelfs vrijwel aanliggend. Dit is een handig veldkenmerk. Tubers van *B. torquescens* zijn oranje-rood tot donkerrood en van *B. capillare* meestal bruin of roodbruin. Door Syed wordt dit vooral in oud materiaal vaak lastig te beoordelen kenmerk zelfs gebruikt om beide soorten te scheiden! Er zijn ook subtiele maar duidelijke kapselkenmerken. *B. torquescens* heeft onder de kapselmond 1-2 rijen langgerekte cellen en de exotheciumcellen onder deze 'zoom' staan in lengterijen (figuur 1). Bij *B. capillare* ontbreken de langgerekte cellen en staan de exotheciumcellen niet in rijen (figuur 2). De endostoomtanden van *B. torquescens* zijn plotseling versmald in een dunne spits zonder perforaties (figuur 1) in tegenstelling tot *B. capillare* met endostoomtanden met meer geleidelijk toelopende en geperforeerde spits (figuur 2).

Oude vondsten

Zonneknikmos is een mediterraan-atlantische soort (Hill & Preston 1998). Bij de revisie van het Nederlandse materiaal kwamen alleen vondsten uit Zuid-Limburg aan het licht, waarvan één na 1900 (tabel 1). In 1982 verzamelde de eerste auteur materiaal (met antheridia en archeogonia, maar zonder kapsels) in de voegen van een verweerd bakstenen

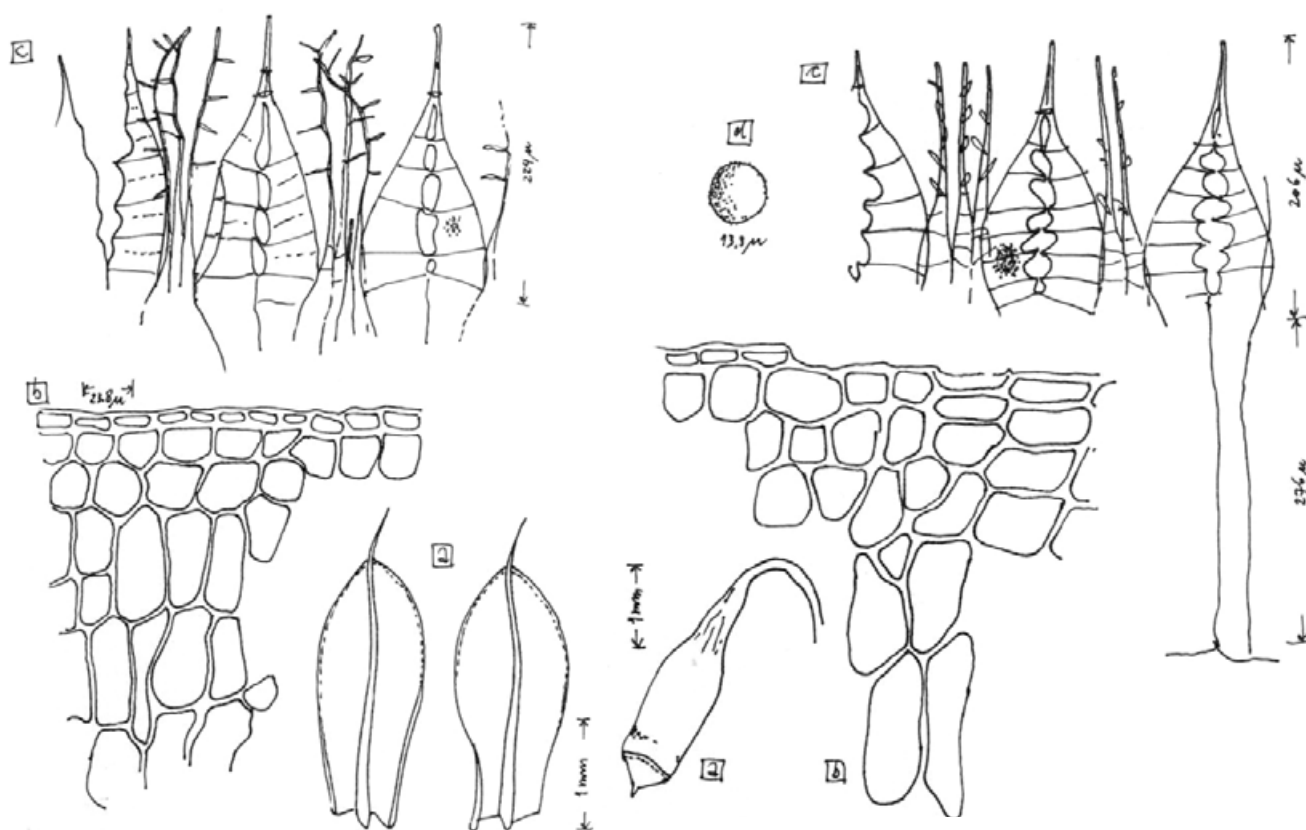
muurtje in het ZW-geëxponeerde dijktaalud bij de Grebbesluis bij Rhenen. Begeleidende soorten waren *Didymodon luridus*, *D. vinealis*, *Homalothecium lutescens*, *Rhynchostegiella tenella*, *Rhynchostegium megapolitanum* en *Weissia controversa*. Deze vindplaats is door dijkverzwaring verdwenen.

Figuur 1. *Bryum torquescens*. Aan den oever der Geul te Geulhem in Limburg, 10 juni 1872, Van der Sande Lacoste (L) (uit Bijlsma 1982).

Tabel 1. Overzicht van oude vondsten van *Bryum torquescens* in het Nationaal Herbarium Nederland (Leiden)

jaar	vindplaatsgegevens
1869	St. Pietersberg bij Maastricht, Van der Sande Lacoste; als <i>B. capillare</i> ; c.sp.
1869	Op een rots te Valkenburg, slechts één zoodje, VdSL; c.sp.
1869	Op met aarde bedekte kalkrots te Valkenburg, VdSL; c.sp.
1872	Aan den oever der Geul te Geulhem in Limburg, VdSL; c.sp.
1882	Zeldzaam op kalkrotsen te Cadier in Zuid-Limburg, VdSL; c.sp.
1949	St. Pietersberg, "Wijngaard", mesobrometum, J.J. Barkman; met antheridia en archegonia, maar zonder kapsels

Figuur 2. *Bryum capillare*. Links: Kerkmuur Zeist, december 1907, C. Brakman (L); Rechts: Duinen bij Leiden, 1840, Dozy (NBV) (uit Bijlsma 1982).

Nieuwe vondsten

In 1995 werd Zonneknikmos aangetroffen in het kalkgraslandreservaat op de Kunderberg (km-hok 194-319), bij een herhaling van een eerder onderzoek naar de relatie tussen soortenaantal en oppervlak van de proefvlakken (During & Van Tooren 2002). Dit op een ZW-geëxponeerde helling gelegen kalkgrasland is in het verleden o.a. gemaaid en gebrand, maar wordt sinds 1986 periodiek beweide door een kudde Mergellandschappen. Tijdens het uitmeten van de positie van de (random gekozen) proefvlakjes werd een klein plukje van een knikmos, met één sporenkapsel, verzameld dat thuis Zonneknikmos bleek te zijn. Dit lijkt de eerste waarneming van deze soort op de Kunderberg te zijn, hoewel het terrein in het verleden regelmatig bryologisch onderzocht is.

In februari 2002 werd tijdens een excursie van de Plantensociologische Kring Nederland onder leiding van Henk Hillegers door de eerste auteur Zonneknikmos gevonden in Het Hoefijzer bij Bemelen (km-hok 182-317). Dit is een 3 ha groot, voornamelijk op het zuidwesten geëxponeerd

terrein (Limburgs Landschap) dat onderdeel uitmaakt van een droog dal met kalkgrasland en heischraal grasland. Sinds 1979 wordt het jaarlijks van tijd tot tijd begraasd door een kudde Mergellandschappen (Willems & Brouns 2005). Rijkelijk kapselend Zonneknikmos werd op diverse plekjes aangetroffen op de grens van kalkgrasland en Maastrichts krijt naast de ingang van een voormalige mergelgroeve. Aan begeleidende soorten werden genoteerd: *Microbryum curvicolle*, *Plagiomnium rostratum*, *Pseudocrossidium revolutum* en *Weissia brachycarpa*.

Van de nabijgelegen Bemelerberg wordt Zonneknikmos al eerder opgegeven door Hennekens & Schaminée (1984). Helaas is geen materiaal bewaard gebleven (med. Stephan Hennekens).

Ook in aangrenzend België lijkt Zonneknikmos zeldzaam te zijn, maar ook daar is het mogelijk de soort in kalkgraslanden aan te treffen. Zo is door de tweede auteur in 1987 een plukje (met antheridia en archegonia, maar zonder kapsels) aangetroffen in een stukje kalkgrasland op de St. Pietersberg bij de spoortunnel van Wonck.

Tot slot

Hoewel bij gericht zoeken het Zonneknikmos ongetwijfeld in nog enkele andere kalkgraslanden en mergelgroeves in Zuid-Limburg zal opduiken, zal het in Nederland een zeldzame soort blijven. In welke verhouding substraat en klimaat hierbij beperkend zijn, is niet bekend. Buiten Zuid-Limburg kan worden gelet op *Bryum capillare* op onbeschaduwde, op het zuiden liggende oude muurtjes.

Literatuur

- Bijlsma, R.J. 1982. *Bryum capillare* en verwante soorten in Nederland. Scriptie, Landbouwhogeschool Wageningen/Rijksherbarium Leiden
- During, H.J. & B.F. van Tooren. 2002. Effecten van veranderingen in beheer op de moslaag van de Kunderberg. *Natuurhistorisch Maandblad* 91: 217-221
- Hennekens, S.M. & J.H.J. Schaminée. 1984. De mosflora van de Bemelerberg. *Publ.Natuurhist.Gen.Limburg* 34: 44-49.
- Hill, M.O. & C.D. Preston. 1998. The geographical relationships of British and Irish bryophytes. *Journal of Bryology* 20: 127-226.
- Syed, H. 1973. A taxonomic study of *Bryum capillare* Hedw. and related species. *Journal of Bryology* 7: 265-326.
- Touw, A. & W.V. Rubers. 1989. *De Nederlandse Bladmossen*. KNNV Uitgeverij, Utrecht
- Willems, J.H. & A. Brouns. 2005. Schraal hellinggrasland het Hoefijzer te Bemelen. Een botanische evaluatie van 24 jaar natuurbeheer. *Natuurhistorisch Maandblad* 94: 94-99

Lichenologisch verslag van het zomerkamp 2004 in Schotland

A. (André) Aptroot¹, D.J. (Dirk Jan) Dekker², L.B. (Laurens) Sparrius³, J.L. (Leo) Spier⁴ & M. (Maaïke) Vervoort⁵

¹G. v. d.Veenstraat 107, 3762 XK Soest (andreaptroot@wanadoo.nl); ²Hoofdstraat 28, 6598 AE Heyen; ³Kongsbergstraat 1, 2804 XV Gouda; ⁴Koning Arthurpad 8, 3813 HD Amersfoort; ⁵Entrepotdok 34B, 1018 AD Amsterdam

Abstract: Lichenological report of the field meeting 2004 in Scotland

In July 2004 a lichenological excursion was organized on Ardnamurchan peninsula in Argyll, Scotland. In total 575 taxa were seen in this rich and lichenologically well known region. Some of the most interesting records came from a small limestone outcrop, viz. *Toninia subfuscae* (parasitic on *Lecanora campestris*), which is new to the British Isles, and the rare and local *Placynthium lismoreense*.

Het zomerkamp 2004 werd gehouden op het Ardnamurchan schiereiland in Argyll, Schotland. Het bestaat voornamelijk uit een oude vulkaan met ringstructuren. Het is een gebied met hoge regenval, bergen, dalen, kloven en oud bos. Kortom, alle elementen voor een rijke korstmosflora zijn aanwezig. De camping waar we zaten, Resipole aan Loch Sunart, is omringd door resten oud eikenbos met forse hazelaarstruiken. Vanuit het raam van de bungalows kan je de grote flappen Longenmos (*Lobaria*) al zien hangen aan de dichtstbijzijnde struiken. Het bekijken van wat snoeihout op de camping levert zo'n 50 soorten op, waarvan er tientallen niet in Nederland voorkomen.

De klimbomen op de camping zijn dicht bezet met Baardmos (*Usnea*), de stenen eronder bevatten bijvoorbeeld massaal *Tylothallia biformigera* en op de rotsen langs het strand is de hele zonering van maritieme soorten aanwezig: onderaan beide *Lichina* soorten (goed te vinden als je ze eenmaal van bruinwieren weet te onderscheiden), daarboven een gele zone met *Caloplaca marina* en bovenin de grijze soorten met o.a. de maritieme *Ramalina cuspidata* en *R. siliquosa*, maar ook veel *Nephroma laevigatum*, samen met o.a. *Parmelia discordans* op verticale rotsen en nitrofyten zoals Zeedambordje (*Aspicilia leproscens*) en *Caloplaca scopularis* op plekken waar de vogels rusten. Vlakbij de camping komt het bos tot aan de zee, en dan staan soorten als Plomp bekermos (*Cladonia borealis*) en Echt rendiermos (*C. rangiferina*) op zeeniveau.

Op de camping mondt een stroompje uit, dat landinwaarts in een kloof loopt. Hier is één van de rijkste korstmossenplekken van heel Groot Britannië. Er groeien veel bijzonderheden. Vooral opvallend is het samen voorkomen van zuidelijke, tropische elementen zoals het basidio-licheen *Dictyonema interruptum* samen met een noordelijk element als *Peltigera leucophlebia* op dezelfde steen. Een andere soort met een echt tropische affiniteit is *Pyrenula hibernica*, de enige soort van dit genus buiten de tropen met peritheciën die in een kring rond een gezamenlijke mondopening staan. Veel soorten komen op alle substraten voor, maar andere zijn beperkt tot bepaalde niches, bijvoorbeeld overhangende stammen vlak langs het water (*Biatora sphaeroides*), oude eikestronken (*Lecidea doliiformis*).

Resipole en omgeving werd regelmatig bezocht, zo niet uitgekamd en de lijst van aangetroffen soorten is indrukwekkend en verreweg de langste van de bezochte locaties. Toch is hier niet alleen sprake van een waarnemerseffect: op de meeste andere plaatsen is eenmaal of een paar maal gekeken gedurende een (halve) dag, maar op de eerste dagexcursie rond Resipole werden meer soorten gevonden dan op enige andere dagexcursie. Ongeveer op zeeniveau komen al enkele soorten Navelmos (*Umbilicaria*) en Korrelloof (*Stereocaulon*) voor. Meer onhoog, de berg op, nemen de stukken graniet en gneiss toe en ook het

aantal epilieten, waaronder veel *Fuscidea*'s en *Lithographa*, maar de bomen verwijnen snel, en op de grond groeien niet zo veel soorten, maar wel een paar aardige zoals Breekbaar heidestaartje (*Cladonia callosa*) en Rijstkorrelnos (*Pycnothelia papillaria*). Bovenop de berg verandert het aspect ook weer, met nu o.a. *Thamnolia* en *Allanto-parmelia*. We hebben alle vondsten van de directe omgeving bij elkaar genomen, maar wel de vondsten van de berg erachter (Beinn Resipole) apart gehouden, in twee hoogteklassen: 200-700 m en 700-850 m.

Gemengde gevoelens kwamen bij diverse mensen naar boven op de vraag of men nog wel eens terug zou willen naar Schotland. Het lukt niet altijd om aangenaam buiten te zitten, voor de tent, genietend van de lange avonden. Bij harde wind zoek je de tent op, en als het windstil weer is, komen massaal midges, kleine steekmugjes, aanzetten. De mens kan dáár de natuur niet naar de hand zetten. Sommigen konden zich goed aanpassen. Gelukkig lukte de afsluiting van het kamp met pannenkoeken bakken wonderwel: zonnig weer met een klein briesje.

Op het zomerkamp werden veel gezamenlijke excursies gemaakt met de aanwezige bryologen. In dit atlantische klimaat liepen de interessen ook redelijk parallel. Bijna alle excursies begonnen op zeeniveau, en waren ook inclusief een aantal maritieme soorten. Eikenbos en deels beschaduwde silicaatrots waren ook gewoonlijk voorhanden. De lijsten vertonen daarom veel overlap, en weerspiegelen niet zozeer een verspreiding alswel de aanwezigheid van bepaalde milieus. Zo waren er hier en daar (bijvoorbeeld bij Tioram, Fascadale en Glendrian) echt overhangende stukjes maritieme rots, waar soorten als *Lecanora andrewii* en *Sclerophytonomyces* gevonden werden. Alle excursiepunten waren op het schiereiland, met uitzondering van Camas Salach, wat op het eiland Morvern ligt, maar wel in een inbochting van Ardnamurchan. We zijn er met een klein bootje geland, met zwemvesten en al.

Voor degenen die menen dat het in Schotland altijd regent, heeft Dirk Jan speciaal het weer bijgehouden: van de 12 dagen dat het zomerkamp duurde, waren er 4½ met (mot)regen, 2½ dagen waren bewolkt, en 5½ dag was het zonnig weer, met een temperatuur van 16 – 20 °C. En van die 4½ dag ging slechts een halve dag verloren voor excursies wegens harde regen!

Een apart element zijn de loodmijnen bij Strontian. Hier is de invloed van zware metalen goed te merken aan de algemeenheid van beide *Placopsis* soorten, veel *Porpidia*'s en *Rhizocarpons* en bijvoorbeeld twee forse *Polyblastia*'s. De uit dit dorp beschreven *Pyrenocollema strontianense* hebben we helaas niet gezien.

De vulkanische rots, die de graniet vervangt in het westen van het schiereiland heeft niet veel effect op de flora, maar er is aan de noordkust ook een klein stukje maritieme kalkrots bezocht en dat was wel spectaculair. Weinig soorten, maar wel *Toninia subfuscae* (parasitisch op *Lecanora campestris*), een nieuwe soort voor Groot-Brittannië, en andere zeer lokale zeldzaamheden zoals *Placynthium lismorensae*.

Al met al was het een feest om zoveel (en vaak al in het veld determineerbare) soorten tegelijk te zien, dagelijks meestal meer dan 200. Het heeft ook het beeld van het natuurlijke habitat van veel soorten die wij alleen van cultuurmonumenten (zeedijken enzo) kennen flink aangepast. Zo bleek bijvoorbeeld *Lecanora gangaleoides* massaal op verticale, wat beschaduwde rotswanden te groeien. Het zou me niet verbazen als we die aan de zijanten van onze stenen in de dijken gaan vinden.

Ook interessant was welke soorten niet gezien werden: in twee woorden, nitrofyten en indicatoren van klimaatverandering, waaronder het tiental recentelijk door ons beschreven nieuwe epifyten. Hier is duidelijk geen sprake van een waarnemerseffect. De lichteenflora van Argyll is kennelijk niet recent gewijzigd. In allerlei gebieden in laagland West-Europa behoren de nitrofyten inmiddels tot de dominante soorten op bomen, rukken de zuidelijke *Parmelia*-achtigen (zoals *Flavoparmelia soledians*) sterk op en vind je minstens een paar van de nieuw beschreven korsten. Dit is het geval van Zuid- en Midden-Engeland tot Polen (of verder), maar in Schotland was hier geen spoor van te zien. Maar één van de nieuwe *Fellhanera*'s, en vrijwel geen *Xanthoria candelaria* of *X. polycarpa*.

De lijst bevat in totaal 575 taxa en is gebaseerd op veldwaarnemingen en determinaties van ons materiaal. Er is natuurlijk nog materiaal ongedetermineerd gebleven, en één ervan, die al wel als een nieuwe soort voor de wetenschap werd herkend, staat in de lijst als *Xerotrema* sp. Sommige soorten staan als s.s. of s.l., en soms is met cf. of aff.

aangegeven dat er nog een probleem mee is. Er is zo veel mogelijk aangesloten bij de Britse soortsopvattingen en de nomenclatuur volgt ook grotendeels die van de Britse checklist (Coppins 2002). Er is niet speciaal aangegeven welke soorten nieuw voor het schiereiland zijn of welke soorten wel bekend zijn maar niet door ons werden gevonden. Dit is sowieso sterk door het waarnemers-effect bepaald: zo zijn er diverse extra soorten *Micarea* bekend, maar waren bijna alle *Verrucaria*'s nieuw. Wel is er een zekere indicatie: als er een nummer vermeld wordt van het taxon in de Britse database, dan was het taxon al bekend van het schiereiland. In de soortenlijst zijn opgenomen alle door ons onderscheiden taxa van lichenen, licheenparasieten (met # achter de naam) en verwante schorsbewonende ascomyceten (met ## achter de naam).

Referentie

Coppins, B.J. 2002. Checklist of Lichens of Great Britain and Ireland. British Lichen Society, London.

Locations. Schotland, Westerness

- r Sunart, Resipole, coastal and along Allt Mhic Chiarain river. 0-200 m. Grid ref. NM76. [20-30-7-2004].
- s Sunart, lower slopes of Beinn Resipole along Allt Mhic Chiarain river. 200-700 m. Grid ref. NM7665. [28-7-2004].
- t Sunart, around summit of Beinn Resipole. 700-850 m. Grid ref. NM7665. [28-7-2004].
- a Sunart, near Strontian, Ariundle Wood. 50-100 m. Grid ref. NM8363. [21-7-2004].
- b Sunart, N of Strontian, Bellsgrrove lead mine spoil heaps. c. 100 m. Grid ref. NM8365. [30-7-2004].
- m Moidart, around Tioram Castle. 0-50 m. Grid ref. NM6672. [27-7-2004].
- c Ardnamurchan, Kentra Bay, from Camas Clachach to Camas an Lighe. 0-10 m. Grid ref. NM6368. [19-7-2004].
- l Morvern, southern coast of Loch Sunart, coastal and Camas Salach ravine. 0-30 m. Grid ref. NM6860. [26-7-2004].
- k Ardnamurchan, NE of Kilmory 0-10 m. Grid ref. NM5370. [22-7-2004].
- f Ardnamurchan, NW of Achateny, Fascadale coast. 0-10 m. . Grid ref. NM5170 [22-7-2004].
- g Ardnamurchan, Glendrian Caves. 0-10 m. Grid ref.. NM460704 [25-7-2004].
- v Ardnamurchan, Glendrian. 25-100 m. Grid ref. NM46. [25-7-2004].

Species list lichens and lichenicolous fungi Scotland, Argyll (BLWG excursion August 2004); #: lichenicolous fungi; ##: corticolous ascomycetes; £: number in BLS database; r s t a b m c l k f g v: locations (see list above)

Absconditella delutula b / *Acarospora fuscata* £10 rsabmcgv / *Acarospora sinopica* £24 b / *Acarospora smaragdula* £25 bv / *Acrocordia gemmata* £34 ramcl / *Agonimia tristicula* £38 stbk / *Agyrium rufum* r / *Ainoa mooreana* £1433 tb / *Allantoparmelia alpicola* t / *Amandinea punctata* £212 rmclf / *Amygdalaria pelobotryon* £44 rstbf / *Anaptychia runcinata* £47 rmclf / *Anisomeridium biforme* £48 raml / *Anisomeridium polypori* £49 r / *Anisomeridium ranunculosporum* £1584 rc / *Anisomeridium viridescens* r / *Arthonia anombrophila* £1588 r / *Arthonia cinnabarina* £72 rclf / *Arthonia didyma* £56 r / *Arthonia elegans* £58 raml / *Arthonia excipienda* ## £1599 / *Arthonia ilicina* £94 rclf / *Arthonia ilicinella* £62 lf / *Arthonia leucopellaea* £65 rm / *Arthonia phaeobaea* ml / *Arthonia punctiformis* ## £68 rsc / *Arthonia radiata* £69 rmclf / *Arthonia spadicea* £70 r / *Arthonia vinosa* £73 r / *Arthopyrenia analepta* ## c / *Arthopyrenia carneobrunneola* lf / *Arthopyrenia cerasi* l / *Arthopyrenia cinereopruinosa* ## £82 rmlf / *Arthopyrenia fraxini* ## £1648 al / *Arthopyrenia nitescens* £1605 acf / *Arthopyrenia punctiformis* ## £1542 rsac / *Arthrorhaphis citrinella* £100 rstmcfv / *Arthrorhaphis grisea* rsacfv / *Aspicilia caesiocinerea* £102 rstbmclf / *Aspicilia cinerea* s. lat. £104 rslv / *Aspicilia grisea* £112 rbmf / *Aspicilia laevata* £115 r / *Aspicilia leproscens* rf / *Bacidia arceutina* m / *Bacidia bagliettoana* £158 c / *Bacidia rubella* £164 r / *Bacidia scopulicola* rmlg / *Bactrospora homalotropia* £599 l / *Baeomyces placophyllus* £174 bgv / *Baeomyces rufus* £176 rstabmclfgv / *Biatora epixanthoides* £146 l / *Biatora sphaeroides* £320 r / *Biatoropsis usnearum* # r / *Bilimbia sabuletorum* £165 acv / *Bryoria capillaris* ra / *Bryoria fuscescens* var. *fuscescens* £192 ra / *Buellia aethalea* £200 rstbmclfgv / *Buellia disciformis* £204 rc / *Buellia erubescens* £205 rc / *Buellia griseovirens* £207 rscf / *Buellia subdisciformis*

£217 rfg / *Bunodophoron melanocarpum* £1334 ramc / *Calicium glaucellum* £225 rl / *Calicium salicinum* r / *Calicium viride* £231 r / *Caloplaca britannica* k / *Caloplaca citrina* s. s. rmv / *Caloplaca aff. coronata* k / *Caloplaca crenularia* £253 rmclfv / *Caloplaca ferruginea* £252 rmlv / *Caloplaca flavocitrina* mkf / *Caloplaca flavovirescens* £255 rmk / *Caloplaca holocarpa* £261 rmlf / *Caloplaca marina* £267 rmclkg / *Caloplaca maritima* rckfg / *Caloplaca saxicola* £277 rf / *Caloplaca scopularis* rm / *Caloplaca thallincola* £282 rmlkg / *Calvitimela aglaea* £693 rst / *Candelariella aurella* rm / *Candelariella coralliza* £292 rstv / *Candelariella reflexa* £297 rf / *Candelariella vitellina* f. *vitellina* £298 rstmclkf / *Catillaria atomarioides* £1609 b / *Catillaria chalybeia* rmlfg / *Catillaria contristans* t / *Catillaria lenticularis* £311 k / *Catinaria atropurpurea* £183 al / *Cetraria aculeata* s. lat. rstacf / *Cetraria islandica* subsp. *islandica* £333 c / *Cetrelia olivetorum* s. lat. rmcl / *Chaenotheca chrysocephala* r / *Chaenotheca ferruginea* r / *Chaenotheca furfuracea* £466 r / *Chaenotheca trichialis* rml / *Chaenotheca xyloxena* m / *Chaenothecopsis vainioana* m / *Chrysothrix candelaris* £354 r / *Chrysothrix flavovirens* £1925 m / *Cladonia arbuscula* subsp. *squarrosa* £360 rstmclv / *Cladonia bellidiflora* £362 rstam / *Cladonia caespiticia* rmclf / *Cladonia callosa* s / *Cladonia cervicornis* s. s. £369 rmcf / *Cladonia chlorophaea* s. s. rmcf / *Cladonia ciliata* s. lat. rstamclfgv / *Cladonia coccifera* s. lat. rstabmclfgv / *Cladonia coniocraea* £375 rmclf / *Cladonia crispata* var. *cetrariiformis* £379 rc / *Cladonia fimbriata* £384 ramclf / *Cladonia floerkeana* £386 rstacfv / *Cladonia furcata* £389 rstamclf / *Cladonia glauca* rv / *Cladonia gracilis* £392 rstabmcl / *Cladonia grayi* s. lat. rstmclv / *Cladonia humilis* £376 racfgv / *Cladonia luteoalba* £395 st / *Cladonia macilenta* £396 rstclfv / *Cladonia norvegica* l / *Cladonia ochrochlora* £403 r / *Cladonia parasitica* £404 rl / *Cladonia pocillum* £407 rblk / *Cladonia polydactyla* var. *polydactyla* £408 ramclf / *Cladonia portentosa* £409 rstabmclfgv / *Cladonia pyxidata* £410 rsmclv / *Cladonia ramulosa* £359 rsbclv / *Cladonia rangiferina* £411 rstmc / *Cladonia rangiformis* £412 rmlkf / *Cladonia squamosa* s. s. rstmclf / *Cladonia strepsilis* £420 rstmclv / *Cladonia subcervicornis* £421 rstabmclfgv / *Cladonia subulata* £422 rc / *Cladonia uncialis* subsp. *biuncialis* £426 rstabmclfv / *Cladonia verticillata* £370 stc / *Claurouxia chalybeoides* b / *Clauzadea monticola* £751 bk / *Cliostomum griffithii* £429 rmclf / *Cliostomum tenerum* c / *Collema auriforme* £433 bk / *Collema crispum* var. *crispum* £440 r / *Collema cristatum* k / *Collema fasciculare* £444 ral / *Collema nigrescens* rl / *Collema subflaccidum* £457 rk / *Collema tenax* var. *tenax* £459 r / *Cornicularia normoerica* £472 rs / *Cystocoleus ebeneus* £477 rbmclf / *Dactylospora parasitica* # £1973 s / *Dactylospora purpurascens* # s / *Dactylospora saxatilis* # f / *Degelia atlantica* £1027 ramclf / *Degelia plumbea* £1029 ramlf / *Dermatocarpon miniatum* var. *miniatum* £484 kg / *Dibaeis baeomyces* £175 rsabmgv / *Dictyonema interruptum* £488 r / *Dimerella lutea* £490 r / *Dimerella pineti* £489 rm / *Diploschistes scruposus* £495 racfgv / *Diplotomma alboatrum* £496 v / *Dirina massiliensis* f. *sorediata* £500 mfg / *Endococcus exerrans* l / *Endococcus rugulosus* s / *Enterographa hutchinsiae* £506 r / *Eopyrenula grandicula* ## £1616 r / *Ephebe lanata* £509 rstbmclfgv / *Epigloea soleiformis* ## r / *Evernia prunastri* £511 ramclfv / *Fellhanera ochracea* r / *Flavoparmelia caperata* £987 rsamclfv / *Fuscidea austera* £514 t / *Fuscidea cyathoides* var. *cyathoides* £515 rstabmclfv / *Fuscidea gothoburgensis* l / *Fuscidea intercincta* £519 tb / *Fuscidea kochiana* £520 rstabfv / *Fuscidea lightfootii* £521 rsabmclfv / *Fuscidea lygaea* £527 rstbmcl / *Fuscidea praeruptorum* cl / *Fuscidea pusilla* v / *Fuscopannaria leucophaea* £977 rml / *Fuscopannaria mediterranea* £978

rcl / *Fuscopannaria sampaiana* £981 *ra* / *Gomphillus calycioides* £528 *l* / *Graphina ruiziana* £531 *r* / *Graphis britannica* *rm* / *Graphis elegans* £532 *ramclf* / *Graphis scripta* £533 *ramclf* / *Gyalecta jenensis* *b* / *Gyalidea hyalinescens* £544 *r* / *Gyalideopsis anastomosans* *rm* / *Gyalideopsis muscicola* *a* / *Haematomma ochroleucum* s.s. £554 *r* / *Haematomma ochroleucum* var. *porph.* £555 *rmclfgv* / *Herteliana taylorii* *rmcl* / *Heterodermia japonica* *r* / *Hypocenomyce scalaris* *r* / *Hypogymnia physodes* £582 *rstabmclfv* / *Hypogymnia tubulosa* £583 *rstamclfv* / *Hypotrachyna endochlora* £994 *l* / *Hypotrachyna laevigata* £1002 *ramclfv* / *Hypotrachyna revoluta* £1013 *ramclfgv* / *Hypotrachyna sinuosa* £1017 *rmclf* / *Hypotrachyna taylorensis* £1023 *rstamclf* / *Icmadophila ericetorum* £584 *rstc* / *Immersaria athroocarpa* £699 *bf* / *Imshaugia aleurites* £1033 *ram* / *Ionaspis lacustris* £573 *rsmclf* / *Japewiella tavaresiana* *r* / *Lasallia pustulata* *v* / *Lecanactis abietina* £592 *rmf* / *Lecanactis latebrarum* *r* / *Lecania aipospila* *m* / *Lecania cyrtellina* *l* / *Lecania erysibe* s. s. *m* / *Lecanora albescens* *r* / *Lecanora actophila* *rml* / *Lecanora andrewii* *mfg* / *Lecanora argentata* *ral* / *Lecanora carpinea* £636 *rc* / *Lecanora campestris* *rkfg* / *Lecanora chlarotera* £639 *rmclfv* / *Lecanora cinereofusca* £1762 *rv* / *Lecanora confusa* £641 *rmclfv* / *Lecanora conizaeoides* f. *conizaeoides* £643 *rmc* / *Lecanora dispersa* £646 *rmf* / *Lecanora ecorticata* *rsmclfv* / *Lecanora expallens* £649 *ramclfgv* / *Lecanora farinaria* *ml* / *Lecanora fugiens* £652 *rg* / *Lecanora gangaleoides* £653 *rmfgv* / *Lecanora helicopis* £655 *rmclfg* / *Lecanora intricata* £656 *rstbmclfgv* / *Lecanora intumescens* £657 *rm* / *Lecanora jamesii* £658 *raml* / *Lecanora muralis* £661 *f* / *Lecanora polytropa* £667 *rstabmclfgv* / *Lecanora pulicaris* £672 *rsamclfg* / *Lecanora rugosella* *l* / *Lecanora rupicola* *rf* / *Lecanora sulphurea* £783 *mfv* / *Lecanora symmicta* £688 *rsamclfv* / *Lecanora umbrina* *rmlfv* / *Lecanora varia* *m* / *Lecidea doliiformis* £1698 *rf* / *Lecidea fuscoatra* £724 *rstbclfgv* / *Lecidea lactea* s. s. *rst* / *Lecidea lapicida* £738 *r* / *Lecidea lithophila* £743 *rstamclfgv* / *Lecidea pycnocarpa* f. *sorediata* £1771 *t* / *Lecidea sanguineoatra* £1772 *rcf* / *Lecidella asema* £804 *rmclfgv* / *Lecidella elaeochroma* f. *elaeochroma* £797 *rsamclfgv* / *Lecidella elaeochroma* f. *soralifera* £798 *r* / *Lecidella scabra* £802 *rlfv* / *Lecidella stigmatea* *mfv* / *Lecidoma demissum* *st* / *Lepraria caesioalba* £823 *rstabmclfg* / *Lepraria incana* s. s. *rstabmclfgv* / *Lepraria jackii* £1693 *r* / *Lepraria lobificans* £1629 *rmclfv* / *Lepraria rigidula* £1715 *rlf* / *Leproloma membranaceum* *rmcgv* / *Leproloma vouauxii* £1604 *rml* / *Leptogium brebissonii* £828 *raml* / *Leptogium britannicum* *l* / *Leptogium burgessii* £830 *racf* / *Leptogium cyanescens* £834 *racf* / *Leptogium gelatinosum* £846 *rmclfv* / *Leptogium lichenoides* £839 *rcl* / *Lichenocodium erodens* # *l* / *Lichenocodium lecanorae* # *a* / *Lichenomphalina hudsoniana* £934 *f* / *Lichenomphalina umbellifera* £931 *rbclfv* / *Lichenomphalina velutina* *r* / *Lichina confinis* £851 *rmclfv* / *Lichina pygmaea* £852 *rcl* / *Lithographa tesserata* £853 *s* / *Lobaria amplissima* £855 *rmclf* / *Lobaria pulmonaria* £857 *ramclf* / *Lobaria scrobiculata* £858 *ramclfg* / *Lobaria virens* £856 *ramclfg* / *Loxospora elatina* £551 *rcl* / *Massalongia carnosa* £861 *rsf* / *Megalania pulverea* £318 *rl* / *Megalospora tuberculosa* £862 *rml* / *Melanelia exasperata* £995 *amfv* / *Melanelia exasperatula* *m* / *Melanelia fuliginosa* s. lat. *rstabmclfgv* / *Melanelia hepatizon* *t* / *Melanelia subaurifera* £1020 *rmcf* / *Melaspilea atroides* £1718 *m* / *Menegazzia terebrata* £869 *ramfv* / *Micarea adnata* £870 *rf* / *Micarea alabastrites* £871 *racf* / *Micarea bauschiana* £873 *r* / *Micarea botryoides* £874 *rml* / *Micarea coppinsii* *b* / *Micarea denigrata* £877 *r* / *Micarea hedlundii* *rm* / *Micarea incrassata* *s* / *Micarea intrusa* *l* / *Micarea leprosula* £879 *stbm* / *Micarea lignaria* var. *lignaria* £880 *rstabmclfgv* / *Micarea lithinella* *l* /

Micarea lutulata rlf / *Micarea marginata* t / *Micarea melaena* £883 r / *Micarea micrococca* ml / *Micarea misella* r / *Micarea myriocarpa* £1596 r / *Micarea nitschkeana* l / *Micarea peliocarpa* £886 rml / *Micarea prasina* s. s. rlv / *Micarea stipitata* r / *Micarea subviridescens* l (det. B.J. Coppins) / *Micarea synotheoides* r / *Micarea viridileprosa* f / *Milospium graphideorum* r / *Miriquidica complanata* f. *complanata* £106 b / *Miriquidica leucophaea* £739 r / *Mycoblastus affinis* ra / *Mycoblastus caesius* £550 rmclv / *Mycoblastus fucatus* £908 rmcl / *Mycoblastus sanguinarius* s. s. £909 rsabmcl / *Mycomicrothelia confusa* ## £1840 ralf / *Mycomicrothelia wallrothii* ## rc / *Mycoporum antecellens* ## £75 racf / *Neofuscelia delisei* r / *Neofuscelia loxodes* gv / *Neofuscelia pulla* £1009 rmv / *Neofuscelia verruculifera* £1026 rcfv / *Nephroma laevigatum* £917 ramclfg / *Nephroma parile* £918 ramc / *Normandina pulchella* £920 rstamclf / *Ochrolechia androgyna* £921 rsabmclf / *Ochrolechia frigida* f. *frigida* £922 t / *Ochrolechia inaequatula* rstv / *Ochrolechia inversa* f / *Ochrolechia microstictoides* a / *Ochrolechia parella* £926 rmclfgv / *Ochrolechia subviridis* £927 ramcl / *Ochrolechia szatalaensis* £1494 rcf / *Ochrolechia tartarea* £928 rstamclfg / *Opegrapha areniseda* m / *Opegrapha atra* £938 rmclf / *Opegrapha calcarea* £959 ck / *Opegrapha cesareensis* f / *Opegrapha corticola* r / *Opegrapha gyrocarpa* £947 rsbmclfg / *Opegrapha herbarum* £948 rmcl / *Opegrapha lithyrga* mg / *Opegrapha multipuncta* r / *Opegrapha niveoatra* rm / *Opegrapha ochrocheila* l / *Opegrapha rufescens* l / *Opegrapha vermicellifera* £965 rmcl / *Opegrapha vulgata* £943 rmf / *Opegrapha zonata* £967 rmclfg / *Ophioparma ventosa* £556 rstbmf / *Orphniospora moriopsis* b / *Pachyphiale carneola* £972 rmcl / *Pannaria conoplea* £974 ral / *Pannaria rubiginosa* £980 ramlg / *Parmelia discordans* rc / *Parmelia omphalodes* £1006 rstabmclfgv / *Parmelia saxatilis* £1015 rstabmclfgv / *Parmelia sulcata* £1022 rsabmclfgv / *Parmeliella parvula* £1028 racf / *Parmeliella testacea* £1031 rl / *Parmeliella triptophylla* £1032 rml / *Parmeliopsis hyperopta* £1035 ram / *Parmotrema arnoldii* £984 r / *Parmotrema chinense* £1008 ramclfv / *Parmotrema crinitum* £989 rsamclfgv / *Parmotrema reticulatum* £1012 rl / *Peltigera canina* c / *Peltigera collina* £1040 ramclg / *Peltigera horizontalis* £1042 rmclf / *Peltigera hymenina* £1043 rsmclf / *Peltigera leucophlebia* £1045 r / *Peltigera membranacea* £1047 rsamclfv / *Peltigera neckeri* cl / *Peltigera polydactylon* £1049 rcl / *Peltigera praetextata* £1050 rabml / *Peltigera rufescens* £1051 rsbmclf / *Pertusaria albescens* var. *albescens* £1056 ramclf / *Pertusaria amara* f. *amara* £1058 rstamclfv / *Pertusaria amarescens* mf / *Pertusaria aspergilla* r / *Pertusaria corallina* £1066 rstabmclfgv / *Pertusaria hemisphaerica* £1075 rclf / *Pertusaria hymeneae* £1076 ramclf / *Pertusaria lactea* £1077 rmf / *Pertusaria lactescens* rs / *Pertusaria leioplaca* £1079 ramclf / *Pertusaria multipuncta* £1083 raml / *Pertusaria ophthalmiza* £1085 rmc / *Pertusaria pertusa* £1087 ramclf / *Pertusaria pseudocorallina* £1089 mlfv / *Pertusaria pupillaris* £1091 rl / *Phacopsis oxyspora* s. lat. # rl / *Phaeophyscia orbicularis* £1107 rfv / *Phaeospora rimosicola* # k / *Phlyctis argena* £1110 rmcl / *Phyllopsora rosei* £1111 r / *Physcia adscendens* £1112 rmfv / *Physcia aipolia* £1113 ralfv / *Physcia caesia* £1114 rclfv / *Physcia dubia* rf / *Physcia stellaris* fv / *Physcia tenella* subsp. *tenella* £1120 rclv / *Pilophorus strumaticus* £1131 rstfv / *Placidium squamulosum* £1608 k / *Placopsis gelida* b / *Placopsis lambii* £1133 rstabmclfv / *Placynthiella dasaea* r / *Placynthiella icmalea* £732 rsamlv / *Placynthiella uliginosa* £788 mcf / *Placynthium flabellosum* £1135 l / *Placynthium lismoreense* bk / *Placynthium nigrum* £1139 mkv / *Placynthium subradiatum* bk / *Platismatia glauca* £1145 rstamclf / *Plectocarpon lichenum* # £2153 rm / *Polyblastia cruenta* £1150 rb /

Polyblastia melaspora £1158 rb / *Polyblastia theleodes* £1162 b / *Polychidium muscicola* £1166 rl / *Polysporina simplex* v / *Porina aenea* £1168 rmcl / *Porina borrieri* m / *Porpidia cinereoatra* £562 rsmf / *Porpidia crustulata* £564 rsbclfv / *Porpidia flavocruenta* b / *Porpidia hydrophila* rstcf / *Porpidia macrocarpa* £568 rstabmclfgv / *Porpidia soledizodes* rstbmcl / *Porpidia speirea* £774 tb / *Porpidia tuberculosa* £572 rstabmclfgv / *Protoblastenia rupestris* £1189 rbmkf / *Protomicarea limosa* s / *Protopannaria pezizoides* £979 rmlf / *Protoparmelia badia* £633 rstb / *Pseudephebe pubescens* £1191 tf / *Pseudevernia furfuracea* s. lat. £1192 r / *Pseudocyphellaria crocata* £1195 al / *Pseudocyphellaria intricata* £1196 ramc / *Pseudocyphellaria norvegica* £1198 rm / *Psilolechia lucida* £1200 rblfgv / *Psora lurida* £1202 k / *Psoroma hypnorum* £1205 r / *Punctelia subrudecta* s. s. af / *Pycnothelia papillaria* £1211 rsmc / *Pyrenocollema halodytes* £85 lk / *Pyrenula hibernica* £1036 r / *Pyrenula laevigata* £1223 rmclfgv / *Pyrenula macrospora* £1224 rmlf / *Pyrrhospora quernea* £1228 rm / *Racodium rupestre* £1229 r / *Ramalina calicaris* £1231 rmgv / *Ramalina canariensis* £1230 c / *Ramalina cuspidata* £1232 rmclfv / *Ramalina farinacea* £1234 ramclfgv / *Ramalina fastigiata* £1235 lfv / *Ramalina siliquosa* £1240 rmclfgv / *Ramalina subfarinacea* £1241 rmlfgv / *Rhizocarpon anaperum* r / *Rhizocarpon geographicum* £1257 rstabmclfgv / *Rhizocarpon hochstetteri* £1262 rsb / *Rhizocarpon lavatum* s. s. b / *Rhizocarpon lavatum* s. lat. £1264 rsl / *Rhizocarpon lecanorinum* smfv / *Rhizocarpon oederi* £1267 tbm / *Rhizocarpon petraeum* £1249 bkg / *Rhizocarpon reductum* £1266 rstabmclfgv / *Rhizocarpon richardii* £1250 rmclg / *Rhizocarpon sublavatum* bf / *Rimularia furvella* £722 t / *Rimularia gyrizans* £725 s / *Rinodina atrocinerea* r / *Rinodina confragosa* cl / *Rinodina efflorescens* rf / *Rinodina gennarii* rml / *Rinodina luridescens* £1293 rlf / *Rinodina sophodes* £1298 rl / *Ropalospora hibernica* s / *Ropalospora viridis* £1624 l / *Sarcogyne clavus* b / *Sarcogyne regularis* m / *Schaereria cinereorufa* £1311 t / *Schaereria fuscocinerea* s. s. £1313 rst / *Schismatomma decolorans* £1315 rm / *Sclerococcum sphaerale* # rstblf / *Sclerophytomyces circumscriptus* mfg / *Sclerophytomyces nonscriptus* m / *Scoliciosporum chlorococcum* v / *Scoliciosporum umbrinum* rbcl / *Solenopsora vulturiensis* £1326 l / *Sphaerophorus fragilis* £1332 rstabmclfv / *Sphaerophorus globosus* £1333 rstabmclfv / *Staurothele succedens* b / *Stenocybe pullatula* ## £1563 ral / *Stenocybe septata* ## £1564 l / *Stereocaulon dactylophyllum* s. s. £1352 rstamclfgv / *Stereocaulon delisei* £1354 rb / *Stereocaulon evolutum* £1355 sabmv / *Stereocaulon leucophaeopsis* £1639 stbv / *Stereocaulon nanodes* rb / *Stereocaulon pileatum* £1359 bv / *Stereocaulon ves. var. symphycheiloides* b / *Stereocaulon vesuvianum* s. s. £1363 rstabmclfgv / *Sticta fuliginosa* £1367 rmclfg / *Sticta limbata* £1368 ramcl / *Sticta sylvatica* £1369 ramcl / *Stigmidium microspilum* # rl / *Stigmidium rivulorum* # r / *Tephromela atra* var. *atra* £630 rstbmclfgv / *Thamnolia vermicularis* s. lat. t / *Thelidium minutulum* b / *Thelidium papulare* f. *papulare* £1394 bk / *Thelidium pyrenophorum* r / *Thelopsis rubella* £1408 c / *Thelotrema lepadinum* £1410 rmcl / *Thelotrema macrosporum* £1411 l / *Thelotrema petractoides* £1412 rml / *Tomasellia gelatinosa* ## £1565 rl / *Toninia aromatica* £1415 kv / *Toninia subfuscae* # k / *Trapelia coarctata* £1431 rstmv / *Trapelia corticola* £1581 rlf / *Trapelia involuta* £1432 rbclv / *Trapelia obtegens* l / *Trapelia placodioides* £1595 rlv / *Trapeliopsis flexuosa* rm / *Trapeliopsis granulosa* £727 rstamclfv / *Trapeliopsis percrenata* rt / *Trapeliopsis pseudogranulosa* £1582 ramclfgv / *Tremella lobariacearum* # rm / *Tremolecia atrata* £1438 rstbcf / *Tuckermannopsis chlorophylla*

£327 rabmc / *Tylothallia biformigera* £1440 rmcl / *Umbilicaria cylindrica* £1446 stb / *Umbilicaria polyphylla* £1451 rstabgv / *Umbilicaria polyrrhiza* £1452 rsabv / *Umbilicaria torrefacta* £1455 rstab / *Usnea cornuta* £1469 rmcl / *Usnea filipendula* £1460 rmcl / *Usnea flammea* £1461 rstmcflv / *Usnea fragilescens* var. *fragilescens* £1464 ramc / *Usnea rubicunda* £1470 rmc / *Usnea subfloridana* £1471 ramclfv / *Verrucaria bryoctona* b / *Verrucaria caerulea* £1481 k / *Verrucaria calciseda* k / *Verrucaria fusconigrescens* £1491 rclf / *Verrucaria halizoa* l / *Verrucaria hydrela* £1496 rc / *Verrucaria latericola* g / *Verrucaria margacea* b / *Verrucaria maura* £1504 rmclkg / *Verrucaria mucosa* £1506 rclkg / *Verrucaria muralis* £1507 m / *Verrucaria polysticta* k / *Verrucaria praetermissa* £1513 rc / *Verrucaria rheitrophila* rl / *Verrucaria viridula* £1518 k / *Vezdaea leprosa* rl / *Vouauxiella lichenicola* # rl / *Xanthoparmelia conspersa* £988 rstmcflgv / *Xanthoparmelia mougeotii* £1005 rcv / *Xanthoria candelaria* s. s. v / *Xanthoria ectaneoides* l / *Xanthoria parietina* £1530 rmclkgv / *Xanthoria polycarpa* £1531 v / *Xerotrema* sp. nov. r / *Xylographa trunciseda* £1533 rmf / *Xylographa vitiligo* £1534 racfl /

Zorgen om Gewoon roodlijstjesmos

E.J. (Eddy) Weeda

Veeralle 28, 8019 AC Zwolle (ejweeda@hotmail.com)

Abstract: Misgivings about 'Common Red List Moss'

The recent list of Dutch moss names published in Buxbaumiella 61 still contains several vernacular names with the adjective 'Gewoon' (= common) for mosses that are not at all of common occurrence. Because the main function of vernacular names is enabling communication between bryologists and non-bryologists, such names should not evoke misunderstandings. It's hard to explain that a 'common' moss species holds a position on a Red List. Therefore the relevant Dutch moss names should be changed.

Noordoost-Friesland is in ons land een van de laatste bastions van Appelmos (*Bartramia pomiformis*). Binnen deze streek inspecteerden Rienk-Jan Bijlsma en ik in de herfst van 2003 de houtwallen van boer Fokke Benedictus te Wytfean bij Eastermar. Fokke was een jaar of twaalf geleden oprichter van de Vereniging Eastermars Lansdouwe, de eerste agrarische natuurvereniging van ons land. Hij onderhoudt zijn houtwallen dan ook met liefde en was zeer verguld toen we er flinke pollen Appelmos vonden, hoeveelheden die we elders in het land niet kennen (Weeda 2004). Hij heeft zijn trots op dit bezit niet onder stoelen of banken gestoken en er inmiddels drie plaatselijke kranten mee gehaald (Zoals op maandag 14 juni 2004 in het Nieuwsblad van Noord-Oost Friesland: zie p. 40). Eén ding heb ik Fokke niet verteld: dat het om Gewoon appelmos ging ... Het is zo omslachtig om te moeten uitleggen dat het weliswaar het gewoonste van de twee Nederlandse appelmossen is, maar dat dit niet zoveel zegt omdat de andere soort het al veertig jaar voor gezien houdt.

Een van de mooiste Abelen-lepenbosjes van Kennemerland lag bij Overveen aan het begin van het Visserspad. Er stonden kapitale lepen en op twee daarvan groeiden plakaten Pelsmos (*Porella platyphylla*) van een vierkante meter groot. Tot de beheerder besloot de lepen preventief te ruimen omdat ze weleens ziek zou kunnen worden. Uit naam van Pelsmos, dat in de duinstreek zijn meeste groeiplaatsen al eerder had verloren, heb ik protest aangetekend. Niet dat het iets geholpen heeft, maar toch: stel je voor dat ik uit naam van Gewoon pelsmos had geprotesteerd ...

Laat ik vooropstellen dat ik de Nederlands-Vlaamse afstemming in de naamgeving van de mossen (Siebel et al. 2002) een prima zaak vindt. Laten we vooral goede Europeanen worden en daartoe beginnen de Vlamingen als volwaardige partners binnen het Nederlandse taalgebied te behandelen. Maar als de naamgeving toch overhoop wordt gehaald, dan graag in één keer goed. Waartoe hebben we Nederlandse namen? Niet voor de onderlinge communicatie in de BLWG, want daar spreken we gewoon simpel Latijn. Nee, om met onze lievelingen de boer op te gaan. Boer Fokke Benedictus bijvoorbeeld, of de boswachter in Overveen, of gewoon de Overheid. Nederlandse namen blijken onontbeerlijk om de wilde flora en fauna beleidsmatig relevant te maken. Daarom: weg met Gewoon roodlijstjesmos!

Literatuur

- Weeda, E.J. (m.m.v. P. Swagemakers, R.J. Bijlsma & H. Spruit). 2004. Boerendiversiteit voor biodiversiteit. Een inventarisatie van de spontane plantengroei op vijf natuurvriendelijke rundveebedrijven. Alterra-Rapport 973, Wageningen, 100 pp.
- Siebel, H.N., O. Heylen, M.J.H. Kortselius & H. Stieperaere. 2002. Nederlandstalige naamlijst van de mosflora van Nederland en België. *Buxbaumiella* 61: 1-67.

Naschrift Henk Siebel:

De commissie die zich met de Nederlandstalige namen van mossen in Nederland en België heeft beziggehouden (Siebel et al. 2002.) heeft zich toen ook over het minder gelukkige gebruik van 'gewoon' in namen gebogen. De meerderheid van de commissie vond het toen in deze gevallen geen probleem in Nederlands-Belgische context. Er is de voorkeur gegeven aan zoveel mogelijk stabiliteit (dus behoud) van Nederlandstalige namen omdat het veranderen van namen juist verwarring geeft. Het voorkomen van 'gewoon' in namen van soorten die nu op de Rode Lijst staan kan ook juist worden gebruikt om aan te duiden hoezeer soorten achteruit zijn gegaan en hoe snel dat kan gaan. Nu zeer zeldzaam terwijl ze vroeger nog zo talrijk waren dat men de term 'gewoon' in de naam durfde te gebruiken.

Zeldzaam appelmos

EASTERMAR – *Bartramia pomiformis*. De zeldzame appelmos met deze Latijnse benaming blijkt onlangs op de karakteristieke dijkswallen onder Eastermar te zijn ontdekt. De vondst is van zeer groot belang, omdat de soort in ons land met uitsterven wordt bedreigd. Appelmos komt sporadisch nog voor in de Renkumse beekdalen. Hoewel de hoeveelheid in Eastermar in haar totaliteit niet groter is dan een vel A4-papier wordt de populatie appelmos hier nu al als een van de grootste en misschien wel de meest omvangrijkste in ons land ervaren. De soort blijkt zeer gevoelig te zijn voor de zon en ook voor organische stoffen van buitenaf. "Er mei winliken gijn inkele organyske stof op dizze mossoort lizzen bliuwe", zo vat ecologisch boer Fokke Benedictus uit Eastermar het unieke karakter samen. Dat de vondst op de dijkswallen is gedaan, verbaast hem dan ook niet. "De wâlen hawwe in moaie hichte. Alles wat der op it mos falt, rûgelt der wol wer ôf". In z'n algemeenheid gelden mossoorten op ook bomen als indicatoren voor een zuivere (lucht-)omgeving.

De Drents-Groningse mossenwerkgroep

B.O. (Ben) van Zanten

Vogelzangsteeg 8, 9479 TG Noordlaren (bovzanten@home.nl)

Abstract. The Drents-Groningse working group for bryophytes

The group is a subdivision of the Dutch Bryological Society. An account is given on the origin, history, aims and methods of working. The group consists of 10 persons, professionals and amateurs and was established in 1985 when the section plantsystematics was removed from the biology training of the University of Groningen. The main objectives of the group are: 1. to study the distribution of mosses in the provinces of Drenthe and Groningen, 2. to survey certain terrains which are managed by nature conservation societies and give advice for maintaining or enhancing the bryodiversity, 3. to study the presence of sporophytes of some rarely fruiting species, 4. to study the stage of development of sporophytes in correlation with the period of observation, 5. to compare the present-day moss flora with that of the past (old reports are available of several localities), 6. to study the effect of demineralization on the moss flora. A list of the localities that have already been surveyed is given, together with a list of relevant publications and reports.

1990. De Burgvallen, Anlooërdiepje. Vlnr Ben van Zanten, Bep de Haas-Lely, Elly Arends, Pim de Ruiter, Evert Rietsema.

Het ontstaan van de Drents-Groningse mossenwerkgroep

In het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw bestond op de Nederlandse universiteiten de tendens om het onderwijs in de beschrijvende vakken in de biologie geleidelijk op te heffen. Ook op het Biologisch Centrum van de Rijksuniversiteit Groningen in Haren (hierna B.C. genoemd), waar ik toen bij de toenmalige vakgroep planten-systematiek werkte, was men die mening toegedaan. Tot die tijd was op het B.C. de plantensystematiek (inclusief plantenmorfologie en planten-anatomie) een belangrijk onderdeel van het eerste- en tweedejaars onderwijs in de biologie. In het eerste studiejaar werden vooral de vaatplanten behandeld en in het tweede studiejaar, voor studenten die daarvoor kozen, de sporenplanten, voornamelijk algen en mossen. De cursus bryologie trok gemiddeld ongeveer 20 deelnemers per jaar. De cursus was er op gericht dat toekomstige ecologiestudenten ook de mossen zouden meenemen in hun doctorale onderwerpen vegetatiekunde. Omstreeks 1985 werd door de onderwijscommissie van het B.C. besloten om de plantensystematiek grotendeels en de bryologie geheel uit het biologie-onderwijs te schrappen, dit tot ongenoegen van o.a. de vakgroep plantenecologie die nu studenten kreeg die vaak maar weinig wisten van vaatplanten en helemaal niets van mossen.

Na de afschaffing van het onderwijs in de bryologie kreeg ik van een aantal studenten de vraag om toch nog weer een mossencursus te geven. De cursus moest dan geheel buiten het biologiecurriculum vallen en dus 's avonds gegevens worden. Behalve biologiestudenten konden ook andere personen zoals b.v. leden van allerlei natuurverenigingen deze cursus volgen. We zijn daarom uitgeweken naar het gebouw van de Hortus dat naast het B.C. staat. We konden wel gebruik blijven maken van de microscopen van het B.C. die daarvoor echter telkens vervoerd moesten worden. Hiervoor was door de Hortus een speciale handkar gemaakt. De cursus is drie winters achtereen gegeven (1985/1986, 1986/1987 en 1987/1988). Omdat de microscopen van tevoren naar de Hortus moesten worden gebracht en de volgende dag weer terug naar het B.C. hebben we besloten om de laatste cursus op het B.C. te houden. Het eerste jaar waren er ongeveer 60 deelnemers, het tweede jaar 30 en het derde jaar 20. Een aantal personen volgden de cursus zowel het eerste als het tweede jaar. Als sluitstuk van elke cursus werden een aantal excursies (meestal naar de Appelbergen bij Glimmen of het Noordlaarderbos) georganiseerd. Tijdens deze avonden en excursies werd ik geassisteerd door Dirk Blok, Kees Boele (alleen het eerste en tweede jaar), Paul Bramer (alleen het eerste jaar) en Hans Kruijer, alle vier destijds biologiestudent.

1993. Gasterense veld. Boven: Ben van Zanten en Geert Slim. Onder: vlnr Elly Arends, Jenny Hendriks, Pim de Ruiter, Evert Rietsema, Geert Slim, Harm Winter, Ben van Zanten

Tijdens het tweede en derde jaar was er tevens een aparte cursus voor de “gevorderden” van de eerste en later ook van de tweede groep. Hans Kruijer verzorgde dan de assistentie bij de beginners en Dirk Blok bij de gevorderden. Ik zelf pendelde van de ene naar de andere groep. Voor de cursus is een speciale handleiding gemaakt. Deze bestond uit een vereenvoudigde versie van mijn practicumhandleiding voor tweedejaars biologiëstudenten. In de handleiding werden de volgende onderwerpen behandeld: 1. de bouw van de hoofdgroepen van lever- en bladmossen, 2. de geslachtelijke voortplanting en generatiewisseling, 3. de vegetatieve vermenigvuldiging en verspreiding. 4. de ecologie van mossen. Verder hadden we een determineertabel samengesteld voor de 96 meest algemene soorten in Drenthe en Groningen. Van deze soorten waren kopieën van de desbetreffende figuren uit de Nieuwe Atlas Nederlandse Bladmossen van Landwehr (1984) en de Atlas van de Nederlandse Levermossen van Landwehr, Gradstein & Van Melick (1980) bijgevoegd. De handleiding kon tegen kostprijs gekocht worden.

Van de deelnemers raakten een aantal sterk geïnteresseerd in mossen zodat we al eind 1985 besloten om met deze personen regelmatig excursies te gaan houden om bepaalde terreinen te inventariseren. Eén groep inventariseerde in de provincie Groningen en één in Drenthe. Ik nam zelf zowel deel aan de Drentse als aan de Groningse groep. We kwamen wel gezamenlijk éénmaal in de 14 dagen op dinsdagavond in Haren op het B.C. bij elkaar om de gevonden soorten uit te werken. De Drentse groep is begonnen met de inventarisatie van het Asserbos omdat een aantal leden van deze groep uit Assen en omgeving kwam. De Groningse groep is begonnen met de kleigebieden om de Dollard. Dit gebied werd uitgekozen omdat er toen nauwelijks mossen van bekend waren¹. Omstreeks 1990 werd besloten om de excursies gezamenlijk te houden omdat de Drenten al vaak meegingen met de Groningers en omgekeerd. Dit is dus het eigenlijke begin van de Drents-Groningse mossenwerkgroep.

¹ Prof. Van der Wijk (Groningen) had mij in het verleden altijd gezegd dat op de klei alleen maar *Eurhynchium stokesii* (*E. praelongum*), die we toen nog niet goed konden onderscheiden van *E. hians*, en *Barbula unguiculata* zouden voorkomen. Vandaar ook dat Prof. Van der Wijk nooit een excursie naar Noord-Groningen heeft georganiseerd. De eerste excursie welke ik gemaakt heb naar een kleigebied was met Heinjo During op 14 april 1972 naar de “Olhof” in Rasquert (bij Baflo) waar we 19 mossoorten vonden. Hierdoor realiseerde ik mij voor het eerst dat de kleigebieden wel eens veel rijker konden zijn dan werd aangenomen. Deze excursie naar Rasquert is er eigenlijk de oorzaak van dat we later de kleigebieden om de Dollard uitgekozen hebben om onze inventarisaties in Groningen mee te beginnen.

1995. Boerderij Kamps bij Kampsheide. Vlnr Ben van Zanten, Pim de Ruiter, Tidde Goldhoorn, Irene Robertus.

In 1999 werd ik door de KNNV, afdeling Groningen gevraagd om in het Natuurmuseum in Groningen een lezing te houden over mossen. Een van de bezoekers van deze lezing was Sjef Pistor. Ook op verzoek van de KNNV heb ik in het voorjaar van 1999 nog weer een cursus mossen voor beginners gegeven op het B.C. Twee van de negen deelnemers, Sjef Pistor en Hans Colpa, raakten zo geïnteresseerd in mossen dat ze lid zijn geworden van onze werkgroep en regelmatig aan de excursies en determineeravonden gingen deelnemen.

1996. Anlooërdiepje. Ben van Zanten bij stam waarop *Hypnum heseleri* groeide.

Werkgroepleden

De Drentse groep bestond oorspronkelijk uit Kees Boele, Bep de Haas-Lely, Evert Rietsema, Pim de Ruiter, Alien van der Wijk (†) en Ben van Zanten en de Groningse groep uit Dirk Blok, René Cappers, Henk Dijkstra, Tidde Goldhoorn, Piet van der Knaap, Hans Kruijer, Irene Robertus en Ben van Zanten. Na een aantal jaren vielen van de Drentse groep de volgende personen om verschillende redenen af: Kees Boele (1986), Bep de Haas-Lely (2000) en Alien van der Wijk (1988; † 2005) en van de Groningse groep: René Cappers (1989), Henk Dijkstra (ca.1995), Piet van der Knaap (ca. 1990) en Hans Kruijer (1989).

In de loop der jaren hebben de volgende personen tijdelijk aan de excursies deelgenomen: Elly Arends-Kaindl (Coevorden), 1989–1993, Jenny Hendriks (Groningen), 1993–1999, Huib de Miranda (Geesbrug, nu Ede), 1990-1992, Sjef Pistor (Diever, nu Portugal), 1999–2003, Geert Slim (Haren), 1990–1994 en Flip Sollman (St. Annaparochie), incidenteel na 2000.

Momenteel bestaat de werkgroep uit de volgende leden (vanaf het aangegeven jaartal):

Martin Busstra (Groningen): 2001	Evert Rietsema (Assen): 1985
Hans Colpa (Assen): 1999	Irene Robertus (Zuurdijk): 1985
Tidde Goldhoorn (Delfzijl): 1985	Pim de Ruiter (Assen): 1985
Heddy de Keyzer (Winsum): 1990	Willem Stouthamer (Groningen): 2004
Peter de Laat (Hoogeveen): 2004	Ben van Zanten (Noordlaren): 1985

Verder heeft de groep nog de sluimerende leden Dirk Blok en Sjef Pistor. Met hen hebben we regelmatig contact, maar zij kunnen meestal niet aan de excursies of determineeravonden deelnemen. Dirk Blok houdt incidenteel nog excursies in Groningen met Heddy de Keyzer en Irene Robertus. Peter de Laat komt wel op de determineeravonden maar kan niet aan de excursies deelnemen.

Doelstellingen van de werkgroep

1. Het verkrijgen van inzicht in het voorkomen en de verspreiding van mossen in de provincies Groningen en Drenthe.
2. Het inventariseren van natuurterreinen en de beherende instanties te adviseren hoe de bryodiversiteit van die gebieden het beste kan worden behouden of vergroot.
3. Het onderzoeken van het voorkomen van kapsels bij zelden fructificerende soorten.
4. Het bestuderen van de relatie tussen het kapselstadium en het jaargetijde.
5. Het vergelijken van de vroegere mosflora met die van tegenwoordig van gebieden waarvan oude rapporten bestaan.
6. Het bestuderen van de relatie tussen de mosvegetatie en duur van verschraling van gebieden waar een verschrulingsbeheer wordt toegepast.

Werkwijze

In het begin werd er eenmaal in de 14 dagen een dagexcursie gehouden op Dinsdagen. Sinds ongeveer 2000 wordt in principe elke week een wat kortere excursie gehouden, tot voor kort meestal ook op dinsdagen, maar sinds 2004 echter op donderdagen. Meestal nemen vijf of zes personen in wisselende samenstelling aan de excursies deel. Ik zelf ben bij alle excursies aanwezig. Om de 14 dagen is er een bijeenkomst op het B.C. om het gevonden materiaal verder uit te werken. Hierbij kunnen we gratis gebruik maken van de microscopen die daar aanwezig zijn. Cathja Hoeksema, mijn vroegere secretaresse, zorgt dan altijd voor de koffie.

Tijdens de excursies worden alle met zekerheid herkenbare soorten genoteerd (meestal door Heddy de Keyzer). Soorten waar we in het veld niet zeker van zijn worden ook genoteerd maar met een vraagteken. Van alle soorten wordt ook het substraat genoteerd. Verder wordt altijd genoteerd als er kapsels aanwezig zijn en welk ontwikkelingsstadium ze hebben, zodat bij voldoende gegevens het stadium gecorreleerd kan worden aan het tijdstip van verzamelen. De stadia worden als volgt genoteerd:

- 1 kapselsteel nog niet gestrekt
- 2 kapselsteel gestrekt maar kapsel nog niet verdikt
- 3 kapsel verdikt maar nog groen, niet rijp
- 4 kapsel rijp, meestal bruin of zwart, met of zonder deksel, maar nog met sporen
- 5 kapsel leeg.

Er wordt ook per gebied een schatting gemaakt van de frequentie met de volgende codering:

zz	één maal gevonden
z	2–5 maal
vz	6–15 maal
va	16–50 maal
a	51–250 maal en
za	meer dan 250 maal gevonden.

Ook voor het Landelijk Meetnet Mossen (Siebel & Valk 1999) passen we deze codering toe, dit is dus veel gedetailleerder dan de officiële werkwijze waar maar drie klassen (1 = één exemplaar, 2 = 2-5 exemplaren en 3 = meer dan 5 exemplaren) worden toegepast. Door onze gedetailleerdere codering kan bij eventuele latere inventarisaties van een zelfde gebied een beter inzicht verkregen worden in eventuele veranderingen in frequentie dan wanneer er maar drie klassen gebruikt worden. Bij de rapportage aan de centrale administratie van het meetnet mossen worden wel de daar gebruikte drie klassen opgegeven.

Per gebied of km-hok worden in principe alle interessant lijkende locaties en vegetatietypes bekeken zoals bosjes, begraafplaatsen, kerkhoven, sluisjes, bruggen, parkeerplaatsen, daken met cementen dakpannen, rietdaken, vennetjes, heideterreintjes, etc. In bouw- en weilanden wordt een steekproef genomen. Verder worden altijd enkele sloottaluds en wegranden bekeken. Waar het zinvol lijkt, worden in bepaalde gebieden de excursies in verschillende jaargetijden gehouden zoals in verschralende graslanden of ontgronde terreinen op leem.

2000. Noordwijk, kerkhof. Boven: vlnr Heddy de Keyzer, Irene Robertus, Evert Rietsema, Sjef Pistor, Ben van Zanten, Tidde Goldhoorn. Onder: Vlnr Heddy de Keyzer, Irene Robertus

Van bijna alle soorten wordt materiaal verzameld en thuis onder het microscoop bekeken. Ik maak daarvan lijsten welke vergeleken en aangevuld worden met de veldnotities. Tegenwoordig zend ik deze lijsten per e-mail aan de werkgroepleden voor commentaar en eventuele aanvullingen. Indien we van een determinatie niet zeker zijn wordt het materiaal aan een specialist gezonden, dat geldt b.v. voor *Riccia* en *Cephaloziella* (naar Huub van Melick), *Orthotrichum* (naar Arno van der Pluijm) en *Pottiaceae* (naar Flip Sollman). Van elk km-hok of gebied wordt meestal per soort (behalve enkele zeer algemene soorten) tenminste één exemplaar in mijn herbarium opgenomen.

In 1996 is met het Nationaal Herbarium Nederland de afspraak gemaakt dat mijn hele herbarium, het Herbarium Groningenum en het herbarium van wijlen Prof. Van der Wijk (dat in Haren is) het eigendom is geworden van dat herbarium en dat ik deze herbaria in bruikleen heb zolang ik er mee werk. Dit is notarieel vastgelegd.

De gebruikte flora's

In de beginjaren hebben we voornamelijk gewerkt met Margadant & During (1982), Smith (1978) en Nyholm (1954-1969). Daarnaast werden ook de Nieuwe Atlas Nederlandse Bladmossen (Landwehr 1984) en de Atlas Nederlandse Levermossen (Landwehr 1980) veelvuldig gebruikt. Toen in 1989 de Nederlandse Bladmossen (Touw & Rubers 1989) uitkwam werd het determineren van bladmossen een stuk gemakkelijker en betrouwbaarder. Dit was een duidelijke stimulans voor de groep om het onderzoek voort te zetten. In 1990 kwam een nieuwe levermosflora voor de Britse eilanden uit (Smith 1990) welke ook veel gebruikt werd. Sinds het uitkomen van de Nederlandse Levermossen & Hauwmossen (Gradstein & Melick 1990) wordt voornamelijk dit boek gebruikt voor het determineren van levermossen. Een aantal leden van de werkgroep gebruiken ook de nieuwe en verbeterde druk van de eerste vier delen van Nyholm (1986-1989) en Die Moose Baden-Württembergs Band 1 en 2 (Nebel & Philippi 2000 en 2001). Sinds kort wordt ook de nieuwe editie van Smith (2004) voor de bladmossen door een aantal leden gebruikt. In Buxbaumiella zijn in de loop der tijd van enkele geslachten (b.v. *Grimmia*, *Orthotrichum*, *Schistidium*) determineertabellen voor de Nederlandse soorten gepubliceerd welke aangepast zijn aan de nieuwe inzichten. Hiervan maken we veel gebruik.

Sinds het begin van onze inventarisaties in 1985 zijn er vele wijzigingen in de taxonomische opvattingen en afgrenzingen tussen soorten en geslachten opgetreden, wat resulteerde in vele naamsveranderingen en

gewijzigde soortomgrenzingen. Dit houdt in dat in bepaalde groepen onze vroegere determinaties moeten worden herzien en de nomenclatuur worden aangepast. Dit geldt in het bijzonder voor onze verslaglegging van de kleigebieden om de Dollard. Onze voorlopige, niet gepubliceerde verslagen hiervan (Knaap e.a. 1996 en Zanten e.a. 2000) moeten dan ook geheel herzien worden. Hierdoor en door de grote omvang van gegevens heeft de definitieve verslaglegging over dit gebied grote vertraging opgelopen. We houden ons in principe aan de nomenclatuur zoals die door de BLWG wordt opgegeven.

De belangrijkste tot nu toe geïnventariseerde gebieden

Provincie Groningen:

- Tichelberg bij Onstwedde, vele excursies tussen 1975 en 1999
- Metbroekbos en Lieftingsbos bij Vlagtwedde, vele excursies tussen 1993 en 2002
- Dollardkleigebieden, 1985-1990 (Knaap e.a. 1996; Zanten e.a. 2000)
- Jukwerd, km-hok 07-17-53, 1988
- Marsum, km-hok 07-17-55, 1988
- Munterdam, heemtuin, 1994
- Groningen (stad): terrein voormalige gasfabriek = Cibogaterrein, 1998 (Zanten 1998c); Nieuwe Kerk, 1998 (Zanten 1998a, 1998b); Noorderplantsoen, 1998-1999; begraafplaats Esserveld, 2001; Zuiderbegraafplaats, 2001; Kardinge, natuurontwikkelingsterrein, 2002; Sterrebos, 2004; Noorderbegraafplaats, 2004
- Eemshaven, 1998-2002
- Meneerskooi bij Hefswal (Uithuizermeden), 2001 (Zanten 2005)
- Slochteren, Baggerputten, 2002-2003
- Lauwersmeer, 2002-heden (in uitvoering)
- Het Hemrik, Harendermolen, 2003-2004 (Zanten 2005)
- Midwolda (Ennemaborgh), 2003-heden (in uitvoering)

Verder zijn tussen 1996 en 2004 alle kerkhoven welke in bezit zijn van de Stichting Oude Groninger Kerken op het verzoek van deze Stichting geïnventariseerd. Ook de meeste andere kerkhoven en begraafplaatsen in Noord-Groningen zijn in die periode bekeken. Tussen 1988 en 2000 zijn bijna alle iepen in de provincie bekeken (Zanten 1992). Onder leiding van Dirk Blok worden vanaf 2002 met Irene Robertus en Heddy de Keyzer diverse jonge bosjes op klei geïnventariseerd.

2000. Noordwijk, kerkhof. Vlnr Ben van Zanten, Sjeef Pistor

Provincie Drenthe:

- Kniphorst Bos bij Anloo, 1985 (Zanten & Blok 1985)
- Assen, Asserbos, 1985-1989 (Haas-Lely e.a. 1990)
- Assen, Noorder- en Zuiderbegraafplaats en hertenkamp, 1988-1990 (Ruiter e.a. 1992)
- Anlooërdiepje, 1990-1994 (Ruiter e.a. 1992)
- Oudemolen, Drentsche Aa, 1992-1997
- Gasterseveld, 1993-1994 (Zanten e.a. 2002)
- Balloo, Kampsheide, 1994-1995 (Zanten e.a. 1997)
- Assen, Landgoed Overcingel, 1995 (Zanten e.a. 1995)
- spoorbaan tussen Tynaarlo en Assen, 1995-1996
- Vries, Heidenheim, 1995-1996
- Gasterse Holt, 1996-2001 (Zanten e.a. 2002)
- Hooghalen, Hiemstrastate, 1997 (Zanten e.a. 2004)
- Donderen, camping Mierenhoop (ontgrond heideterrein), 1997
- Norgerholt, 1999

- Hooghalen, Heuvingerzand, 2001-2003 (Zanten e.a. 2004)
- Heidehof (Eexterveld, tussen Gieten en Rolde), 2002
- hunebedden, 2004-heden (in uitvoering)
- Taarlo, De Heest, 2002

De werkgroep doet ook mee aan het Landelijk Meetnet Mossen (Siebel & Valk 1999). Daarvoor zijn vanaf januari 2002 alle km-hokken in de provincies Groningen en Drenthe geïnventariseerd, behalve het km-hok 23-12-22, Bargerveen/Amsterdamse Veld dat gedaan zal worden door Klaas van der Veen (Meppel). Dirk Blok heeft met Irene Robertus en Heddy de Keyzer km-hok 02-7-31, Lauwersmeer gedaan. Wij houden tenminste twee maar vaak drie excursies naar elk km-hok, hierdoor besteden we aanmerkelijk meer tijd aan een hok dan in de handleiding voor het meetnet wordt aangegeven. Mijn determinaties voor het meetnet, aangevuld met die van anderen, worden doorgegeven aan Hans Colpa die ervoor zorgt dat ze in Excel of Access worden gezet en zo bij de centrale administratie van de BLWG komen.

Enkele resultaten van de inventarisaties

Beheersadviezen

Een aantal van de geïnventariseerde gebieden zijn eigendom van Staatsbosbeheer, de Stichting Oude Groninger Kerken, de Stichting Het Groninger Landschap en de Stichting Het Drentse Landschap. Voor sommige van deze terreinen hebben wij beheersadviezen gegeven (of gaan dit doen) om de diversiteit van mossen in stand te houden of te verbeteren.

Het Dollardkleigebied

Het aantal soorten van de kleigebieden om de Dollard is veel groter dan voorheen bekend was. Vòòr ons onderzoek waren er ca. 25 soorten bekend, nu zijn dat er 164. Een aantal soorten die algemeen zijn op veen- of zandgrond bleken ook regelmatig op zware klei voor te komen, bijvoorbeeld *Amblystegium varium*, *Dicranella heteromalla*, *D. schreberiana*, *D. staphylinia*, *D. varia*, *Atrichum undulatum*, *Eurhynchium praelongum*, *E. striatum*, *Polytrichum juniperinum*, etc. Van de echte kleimossen zijn er 14 soorten die hun hoofdverspreiding in het fluviaal district hebben, b.v. *Bryum klinggraeffii*, *Didymodon fallax*, *Ephemerum serratum* var. *minutissimum*, *Fissidens exilis*, *F. incurvus*, *F. viridulus*, *Pohlia melanodon*, *Weissia controversa*, *W. longifolia*.

Iepen

Enkele zeldzame soorten zijn algemeen, bijvoorbeeld *Ulotrichum phyllanthae*, *Frullania dilatata* zijn op de iepen algemeen en meestal zeer goed ontwikkeld. Op sommige bomen was *Ulotrichum* algemener dan *Hypnum cupressiforme* (Zanten 1992). Opvallend was dat de iepen ten oosten van Delfzijl veel armer aan epifyten waren dan de iepen verder naar het westen in de provincie. Dit zou veroorzaakt kunnen worden door de uitstoot van de industrieterreinen van Delfzijl en Emden. Ook het feit dat dit gebied meer landinwaarts ligt zou een rol kunnen spelen. Het ligt weliswaar vlak bij het Eems-Dollard-estuarium, maar deze zeearm is klein en grotendeels door land ingesloten.

Nieuwe soorten voor Nederland

We hebben 2 nieuwe soorten voor Nederland gevonden: *Leptodontium gemmascens* in de Gasterse Duinen (Zanten 1995) en *Sematorphyllum substrumulosum* (Zanten 2003) op het landgoed Heidehof (Eexterveld). Daarnaast vonden we in de Burgvallen langs het Anlooërdiepje een *Hypnum* die door de Japanse bryoloog en specialist van de *Hypnaceae* H. Ando, samen met H. Higuchi, naar materiaal uit Duitsland en ons materiaal, als nieuwe soort voor de wetenschap is beschreven (Ando & Higuchi 1994). Ik beschouw deze sterk afwijkende *Hypnum* echter niet als een goede soort maar als een somatische modificatie van *Hypnum cupressiforme* (Zanten 1990, 1993, 1994 en 1996).

Het voorkomen van kapsels

Van 33 soorten welke volgens Touw & Rubers (1989) en Gradstein & Melick (1995) slechts zelden kapselen hebben wij kapsels gevonden, b.v. *Drepanocladus aduncus*, *Plagiomnium undulatum*, *Plagiothecium undulatum*, *Pohlia annotina* en *Thuidium tamariscinum* (Zanten 2005).

Zeldzame soorten

In loop van de 20 jaar dat de werkgroep actief is hebben we verschillende zeldzame soorten gevonden. De meest spectaculaire vondst was dat we op opgespoten zeezand bij de Eemshaven zowel *Distichium capillaceum* (algemeen) en ook *D. inclinatum* (slechts enkele pollen) vonden, beide met kapsels. Behalve deze twee soorten groeiden daar nog talrijke andere interessante soorten.

Publicaties en rapporten naar aanleiding van de inventarisaties

Haas-Lely, E. de, B.O. van Zanten & W.J. de Ruiter, 1990. Inventarisatieonderzoek van de mossen van het Asserbos. Intern rapport, 13 pp.

Knaap, P.A., D. Blok, H. Dijkstra, T. Goldhoorn, I. Robertus & B.O. van Zanten, 1996. Mosseninventarisatie Dollardkleigebied. Voorlopig intern rapport, 120 pp.

- Ruiter, W.J. de, B.O. van Zanten & E. de Haas-Lely, 1992. De mossen van de Noorder- en Zuiderbegraafplaats en de Hertenkamp te Assen. Rapport van KNNV, afd. Assen en Dienst Stadsbeheer, afd. Bossen en Plantsoenen, Assen. 16 pp., 6 tab.
- Ruiter, W.J. de, B.O. van Zanten, E. de Haas-Lely, E.H. Rietsema & G.K. Slim, 1997. De mossen van het Anlooërdiepje, effecten van verschraling. Eigen rapport, 30 pp., 11 tab., 5 fig.
- Zanten, B.O. van & D. Blok, 1985. De vegetatie van het Kniphorstbos en De Strubben bij Anloo. Intern rapport "Groep Strubbenhoud(t)" te Anloo, 16 pp.
- Zanten, B.O. van, 1990. Een nieuw mysterieus mos voor de Nederlandse bryoflora. *Buxbaumiella* 23: 30–36.
- Zanten, B.O. van, 1992. Distribution of some vulnerable epiphytic bryophytes in the north of the province of Groningen, the Netherlands. *Biol. Conservation* 59: 205–209.
- Zanten, B.O. van, 1993. Nieuwe inzichten in de taxonomie en herkomst van het mysterieuze mos. *Buxbaumiella* 30: 11–19.
- Zanten, B.O. van, 1994. On the possible origin and taxonomic status of *Hypnum heseleri* Ando & Higuchi. *J. Hattori Bot. Lab.* 75:107–117.
- Zanten, B.O., E. de Haas-Lely, E. Rietsema, W.J. de Ruiter en T. Goldhoorn, 1995. Inventarisatieonderzoek van de mossen van het Landgoed Overcingel te Assen. Intern rapport, 6 pp.
- Zanten, B.O. van, 1995. *Leptodontium gemmascens* (Mitt. ex Hunt) Braithw. nieuw voor Nederland. *Buxbaumiella* 38: 4–6.
- Zanten, B.O. van, 1996. Verdere informatie over het "mysterieuze" mos. *Buxbaumiella* 30: 40.
- Zanten, B.O. van, E. de Haas-Lely, E. Rietsema & W.J. de Ruiter, 1997. Mossen-inventarisatie Kampsheide. *Buxbaumiella* 43: 27–36.
- Zanten, B.O. van, 1998a. Soortenlijst van het kerkhof van de Nieuwe Kerk te Groningen (Nieuwe Boteringestraat). Intern rapport, 3 pp.
- Zanten, B.O. van, 1998b. Hulde aan de Gemeente Groningen. *Buxbaumiella* 47: 48.
- Zanten, B.O. van, 1998c. Overzicht van de op 27 mei verzamelde mossen op het terrein van de voormalige gasfabriek Groningen (CIBOGA-terrein). Intern rapport, 1 p.
- Zanten, B.O. van, D. Blok, E.I. Robertus & P.A. van der Knaap, 2000. Mossen-inventarisatie van de kleigebieden van Noordoost-Groningen. Intern rapport, 7 pp.
- Zanten, B.O. van, W.J. de Ruiter, E. de Haas-Lely & E.H. Rietsema, 2002. De Gasterse Duinen. *Buxbaumiella* 59: 3–9.
- Zanten, B.O. van, W.J. de Ruiter, E. de Haas-Lely & E.H. Rietsema, 2002. Het Gasterse Holt. *Buxbaumiella* 59:10–19.
- Zanten, B.O. van, 2003. *Sematophyllum substrumulosum* (Hampe) Britt. nieuw voor Nederland en eerste vondst van *Lophocolea semiteres* in Drenthe. *Buxbaumiella* 63: 7–14.
- Zanten, B.O. van, W.J. de Ruiter & E. de Haas-Lely, 2004. De mossen van het Heuvingerzand en Hiemstrastate bij Hooghalen, Drenthe. *Buxbaumiella* 66: 2–7.
- Zanten, B.O. van, 2005. Over het voorkomen van kapsels bij zelden fructificerende mossen in de provincies Groningen en Drenthe. *Buxbaumiella* 70: 34–46.
- Zanten, B.O. van, 2005. Inventarisatie van de mossen van het natuureservaat "Het Hemrik", Harendermolen, gem. Haren, prov. Groningen. *Buxbaumiella* 71: 9–13.

Zanten, B.O. van, 2005. De mossen van het natuurreservaat de "Meneerskooi", een oude eendenskooi bij Uithuizermeden (Noord-Groningen). Buxbaumiella 71: 14-16

Aan publicaties en rapporten over de belangrijkste geïnventariseerde gebieden die niet in de literatuurlijst genoemd zijn wordt gewerkt evenals aan het eindrapport van het Dollardkleigebied.

Overige referenties

- Ando, H. & H. Higuchi, 1994. *Hypnum heseleri* sp. nov. (*Hypnaceae*), a curious new moss from Europe. J. Hattori Bot. Lab. 75: 97-105.
- Gradstein, S.R. & H.M.H. van Melick, 1995. De Nederlandse Levermossen & Hauwmossen. Stichting Uitgeverij KNNV, 366 pp.
- Landwehr, J., 1980. Atlas Nederlandse Levermossen. Bibliotheek KNNV nr. 27, 285 pp.
- Landwehr, J., 1984. Nieuwe Atlas Nederlandse Bladmossen. Stichting Uitgeverij KNNV, 568 pp.
- Margadant, W.D. & H. J. During, 1982. Beknopte flora van Nederlandse Blad- en Levermossen. KNNV, Thieme, Zutphen, 517 pp.
- Nebel, M. & G. Philippi, Hrgb, 2000 en 2001. Die Moose Baden-Württembergs, Band 1 en 2. Ulmer Verlag, Stuttgart, 512 en 529 pp.
- Nyholm, E., 1954-1969. Illustrated moss flora of Fennoscandia, II. Musci, fasc. 1-6. Bot. Soc. Lund, 799 pp.
- Nyholm, E., 1986-1989. Illustrated Flora of Nordic Mosses, fasc. 1-4, Nordic Bryol. Soc., Copenhagen and Lund, 405 pp.
- Siebel, H. & R. van der Valk 1999. Handleiding voor het meetnet mossen. Buxbaumiella 49, supplement, 14 pp.
- Smith, A.J.E., 1978. The moss flora of Britain and Ireland. Cambridge Univ. Press, 706 pp.
- Smith, A.J.E., 1990. The liverworts of Britain and Ireland. Cambridge Univ. Press, 362 pp.
- Smith, A.J.E., 2004. The moss flora of Britain and Ireland, second ed. Cambridge Univ. Press, 1012 pp.
- Touw, A. & W.V. Rubers, 1989. De Nederlandse Bladmossen. Stichting Uitgeverij KNNV, 532 pp.

Tot slot wil ik hierbij Dirk Blok, Hans Kruijer en Hans Colpa bedanken voor het kritisch doornemen van het manuscript.

Vondsten van zeldzame en bedreigde mossen 2¹

Abstract: Records of rare and threatened bryophytes 2

Annual survey of verified records of rare or threatened bryophytes found in the Netherlands.

Dit is de tweede aflevering van een jaarlijks overzicht van gecontroleerde vondsten van zeer zeldzame en sterk afgenomen mossoorten. Voor opnemings komen alle vindplaatsen in aanmerking die nog niet eerder zijn gereviseerd. Gedocumenteerd herbariummateriaal kan voor controle worden opgestuurd naar de betreffende reviseur. Zie hiervoor Buxbaumiella 65 of www.blwg.nl.

Anomodon attenuatus (Klein touwtjesmos)

Brummense waarden, stamvoeten van Schietwilg in opgaande griend, km-hok 207-453, 19-04-1997 (R.J. Bijlsma)

Antitrichia curtipendula (Weerhaakmos)

Harmelen, Raadhuislane, stam Es, km-hok 126 455, 12-07-2004 (K. Reinink; dupl. herb. M. Smulders); Kortenhoefse Plassen, op Grauwe wilg, km-hok 135-473, 18-03-2005 (A. Bouman)

Bryum alpinum (Prachtknikmos)

Asten, Starkriet (in 2000 aangelegd inundatiegebied; afgegraven bouwland langs de Aa); twee pollen van ca. 5 cm doorsnede; op zandige leem met *Salix*, *Juncus effusus* en *Phragmites* dominant aanwezig; in moslaag *Marchantia* en *Philonotis fontana* dominant; km-hok 180-374, 21-04-2004, (R. van den Bosch & J. Kersten). Prachtknikmos stond in Nederland te boek als uitgestorven voor 1900. De recente vindplaats past in het 19de-eeuwse deelareaal in oostelijk Noord-Brabant. Voorjaar 2005 kon de exacte vindplaats niet worden teruggevonden vanwege de toegenomen vegetatieontwikkeling.

Bryum knowltonii (Roodmondknikmos)

Wehl, op de vochtige, lemige oever van een recent gegraven kikkerpoel in het bos, km-hok 210-440, 05-07-2003 (H. Kreeftenberg; dupl. herb. R.J. Bijlsma). In 2005 niet meer aangetroffen. Het uiterst zeldzame Roodmondknikmos was in Nederland nooit oostelijker gevonden dan Renkum.

¹ 1: Buxbaumiella 67: 60-62 (2004).

Calliergon giganteum (Reuzenpuntmos)

Hank, in afgraving in tuin, km-hok 120-416, 8-11-2004 (A. van der Pluijm)

Campylopus fragilis (Bossig kronkelsteeltje)

Schiermonnikoog, N van Kapenglop, op noordhelling in de duinen, km-hok 02.36.43, 21-09-1996 (K. van der Veen); Bergen, noordhelling in duingebied te ZW van Bergen, km-hok 19.21.25, 14-09-1991 (H. van Melick); Bergen, noordhelling in de "Verbrande Pan" in de duinen, km-hok 19.22.21, 14-09-1991 (H. van Melick); Bergen, stabiel duinzand langs Woudweg vlakbij parkeerterrein, km-hok 19.22.31, 14-09-1991 (H. van Melick); Egmond- Binnen, op N helling in stabiele duinen, km-hok 19.31.24, 15-09-1991 (H. van Melick); Egmond-Binnen, noordhelling van stabiele duinen in het Centrale Vlak, km-hok 19.31.34, 15-09-1991 (H. van Melick)

Cephalozia lunulifolia (Echt maanmos)

Rheden-Dieren, Essop, op hout van dode liggende *Pinus*-stam, km-hok 199-451, 08-02-2003 (R.J. Bijlsma); Rheden, Rozendaalse Zand bij Signaal Imbos, op verterend hout van dode liggende *Pinus*-stam in spontaan gevestigd dennenbos, km-hok 197-449, 26-03-2004 (R.J. Bijlsma); Rheden, Imbos, voet van staande dode *Betula*, op verterend hout, km-hok 197-452, 27-06-2004 (R.J. Bijlsma). Dit zeer zeldzame maanmos was tot dusverre in Nederland alleen op humeuze minerale bodem gevonden.

Dichodontium pellucidum (Beeksterretje)

Enschede, Lonnekerberg, op bakstenen muurtje langs beek, uurhok 26.58, 2003 (P. Kokke); Oirschot, Spoordonk, op vochtige, beschaduwde bakstenen muur van watermolen, km-hok 51.22.32, 1985 (H. van Melick)

Dicranodontium denudatum (Priembladmos)

Beekbergen, Bruggelen/Spelderholt, rottende voet van omgevallen dood eikenstammetje, km-hok 33.33.33, 08-06-2002 (R.J. Bijlsma); Rheden, boven Carolinahoeve, op oud zaagvlak van Grove den, km-hok 33.55.51, 23-02-2003 (R.J. Bijlsma); Vijlenerbos onder Epenerbaan, op voet van Berk, km-hok 62.44.21, 04-04-2003 (R.J. Bijlsma); Vijlenerbos, op rottende voet van omgewaaide Berk, km-hok 62.44.22, 08-06-2002 (R.J. Bijlsma). In het gebied Vaals-Vijlen komt Priembladmos plaatselijk talrijk voor op stamvoeten van Berk en Eik, dood hout en ook wel op brokken vuursteen op de bosbodem. Evenals deze vindplaatsen liggen de vondsten op de ZO-Veluwe in gebieden met een gemiddeld jaarlijks neerslagoverschot van meer dan 320 mm.

Dicranum bergeri (Veengaffeltandmos)

Bargerveen, Meerstalblok, in *Ericetum* op voormalig hoogveen, km-hok 23.12.12, 13-09-1997 (K. van der Veen)

Dicranum spurium (Gekroesd gaffeltandmos)

Terhorsterzand bij Wijster, in open *Genisto-Callunetum*, km-hok 17.32.25, 05-06-1981 (R.J. Bijlsma); Ugchelen, heitje ten W van Bakenberg, op flauwe N-helling, km-hok 33.33.12, 03-10-2001 (R.J. Bijlsma); Renkumse beekdal, in open, jong dennenbos, km-hok 39.18.44, 06-08-1980 (R.J. Bijlsma)

Ditrichum pallidum (Geel smaltandmos)

Vijlenerbos onder Epenerbaan, op bovenste overhangende deel van wortelkluit van omgewaaide *Sorbus*, km-hok 62.44.21, 04-04-2003 (R.J. Bijlsma). Geel smaltandmos stond te boek als uitgestorven voor 1900 met een vondst o.a. uit de omgeving van Vaals. In 2005 werd deze soort op vijf wortelkluiten in het Vijlener- en Kerperbos aangetroffen, met o.a. *Pohlia lutescens* en *Pleuridium acuminatum*. De in 2003 ontdekte populatie was toen alweer verdwenen: overgroeid door *Atrichum* en *Dicranella*. De gele, tot 4 cm lange kapselstelen fungeren in het voorjaar als uniek zoekbeeld.

Entosthodon fascicularis (Kleilentemos)

Maastricht, bij de Voormalige Franse Batterij, in ruderaal terreintje boven de groeve ten noorden van ENCI-bos, km-hok 61.28.51, 01-05-1987 (H. van Melick)

Ephemerum serrarum var. *serratum* (Ongenerfd eendagsmos)

Nieuwe Tiend, de Brand, op klei hopen, km-hok 137-403, 15-07-2004 (K. Nilsen); De Eese, bospad, lemig-zand, km-hok 16.35.23, 19-09-1999 (K. van der Veen); Gasselts Laag, in geplagd terrein op vochtig lemig zand, km-hok 43.57.55, 01-07-2004 (K. van der Veen)

Eurhynchium angustirete (Grof snavelmos)

Stippelberg (Noord-Brabant), in open bos met douglasspar, op drie plaatsen, km-hok 181-395 op 25-9-2004 en 25-10-2004 en km-hok 181-394 op 25-10-2004 (R. van den Bosch & J. Kersten); Deurnesche Peel, in een droogstaand afvoerkanaal voor turf met Berk en Ratel-populier, km-hok 189-379, 27-10-2004 (R. van den Bosch & J. Kersten)

Hedwigia ciliata (Recht granietmos)

Ommel, betonnen dakpannen woonhuis, km-hok 181-381, 28-08-2004 (R. van den Bosch); Arnhem, Schelmseweg, asfaltgoot, km-hok 193-447, 30-12-1997 (K. Reinink) (=correctie op Buxbaumiella 67: 61)

Hylocomium brevirostre (Grof etagemos)

Stichts Ankeveense Plassen, op de stambasis van liggende Grauwe wilg in wilgenstruweel in elzenbroekbos, km-hok 133-475, 6-4-2001 (A. Bouman)

Hypnum imponens (Goudklauwtjesmos)

Stippelberg (Noord-Brabant), op dood naaldhout in greppel, km-hok 181-395, 29-8-2004 (R. van den Bosch). Alweer een vondst van dood hout. Waarschijnlijk komt deze soort nu al meer op dood hout voor dan in vochtige heide.

Hypnum pallescens (Klein klauwtjesmos)

Rheden, Rozendaalse zand bij Signaal Imbos, op laag vertakte, kromme Beuk, km-hok 196-449, 19-02-2005 (R.J. Bijlsma); Vijlen, Kerperbos, op voet van dode staande Berk, km-hok 195-308, 28-04-2005 (R.J. Bijlsma). Het betreft nieuwe regio's voor deze soort. Wellicht kent Klein klauwtjesmos een bredere verspreiding dan tot nog toe werd aangenomen.

Marsupella emarginata (Gewoon vetkelkje)

Rheden, begraafplaats Heiderust, op open lemige bodem en baksteen langs paadje, km-hok 197-446, voorjaar 2004 (K. Reinink)

Marsupella funckii (Tenger vetkelkje)

Rheden, begraafplaats Heiderust, op open lemige bodem langs paadje, km-hok 197-446, 02-10-2004 (R.J. Bijlsma & K. Reinink). Dit draaddunne levermosje was na 1980 niet meer in Nederland gevonden. Het werd ontdekt bij het maken van een vegetatieopname op de hier eerder in 2004 ontdekte vindplaats van Gewoon vetkelkje. Dankzij regelmatig bladblazen blijven de beschaduwde, lemige padranden op de begraafplaats vrij van bladstrooisel.

Micromitrium tenerum (Speldenknopmos)

Vlieland, drooggevalle oever van IJsbaan, km-hok 04.27.54, 18-10-2003 (R.J. Bijlsma) (zie ook Buxbaumiella 67: 2-9); Leuvenumsche Bos, Hierdense beek, op lemige grond in elzenbos vlakbij beek, km-hok 26.58.14, 08-09-1990 (J. Nieuwkoop) (zie ook Lindbergia 15: 203-204); Leuvenumsche Bos, langs Hierdense beek, op natte, lemige plek in bos, km-hok 26.58.14, 09-09-1999 (H. Greven); Boswachterij Dorst, ZO van Oosterhout, in drooggevalle leemput ten ZO van de Ketenbaan, km-hok 44.54.45, 28-09-1991 (H. van Melick); Balsvoort, op humus in drooggevalle poel, km-hok 51.12.42, 24-11-1995 (Ch. Buter)

Myrinia pulvinata (Schubmos)

Amsterdam, Rembrandtpark, enige cm² op ca. 1.5 m hoogte op lep; ook (een paar kleine takjes) op een andere lep vlakbij, km-hok

- 25.34.44, 03-07-2005 (T. Rozemeijer). De eerste vondst buiten het riviereengebied.
- Neckera pumila* (Klein kringmos)
Somerens-Eind, Witte Bergen, stam van omgevallen wilg, ca. 1 m hoog, km-hok 180-374, 05-12-2004 (R. van den Bosch)
- Plagiomnium elatum* (Geel boogsterrenmos)
Lochem, landgoed Beekvliet, elzenbroekbos, km-hok 229-459, 24-05-2000 (R.J. Bijlsma)
- Sphagnum angustifolium* (Smalbladig veenmos)
Naardermeer, tussen *S. fimbriatum* in Zompzegge-berkenbroek, km-hok 25.58.11, 10-11-2002 (A. Bouman); Naardermeer, tussen *S. fimbriatum* in Zompzegge-berkenbroek, km-hok 25.58.23, 01-11-2002 (A. Bouman)
- Sphagnum contortum* (Trilveenveenmos)
Sprang-Capelle, Labbegat, opname 04-097, km-hok 44.36.25, 03-06-2004 (E. Weeda)
- Sphagnum fuscum* (Bruin veenmos)
Fochteloërveen, sectie AC, venrand, in kussens van *S. fimbriatum*, km-hok 12.41.42, 24-09-2002 (K. van der Veen)
- Sphagnum girgensohnii* (Gerafeld veenmos)
Naardermeer, in Zompzegge-berkenbroek, km-hok 25.58.32, 01-11-2002 (A. Bouman); Naardermeer, in Zompzegge-berkenbroek, km-hok 25.58.33, 01-11-2002 (A. Bouman)
- Sphagnum majus* (Dof veenmos)
Diever, Berkenheuvel, Dusenii-ven, in drijvend veen, km-hok 16.28.32, 30-12-2002 (K. van der Veen); Lheederzand, Modderveen, Poort Twee, in verland ven, km-hok 17.32.21, 16-02-2003 (K. van der Veen); Lheederzand, Groote Veen, in verland ven, km-hok 17.32.31, 16-02-2003 (K. van der Veen)
- Sphagnum riparium* (Uitgebeten veenmos)
Wapserveen, Westerzand, uitgegraven venrand met Pitrus, km-hok 16.37.43, 26-01-2003 (K. van der Veen); Naardermeer, in Zompzegge-berkenbroek, km-hok 25.58.11, 01-11-2002 (A. Bouman); Vasse, De Reuterij, in slenk in verlandingsvegetatie op lemige, zure zandgrond, km-hok 28.17.45, 09-10-2003 (C. Abbink-Meijerink)
- Sphagnum subsecundum* (Moerasveenmos)
Mierlo, in wilgenbroekbos, km-hok 51.47.33, 01-11-2004 (R. van den Bosch)
- Sphagnum teres* (Sparrig veenmos)
Eindhoven-Nuene, Urkhovense Zeggen, hooiland in overgang naar rietland, km-hok 51.46.21, 07-07-2003 (R.J. Bijlsma)

Thuidium philibertii (Zweepthujamos)

Merkske, De Schootse Hoek, in gemengd bosperceel (vnl. loofhout), open, vochtig (op rabatten) in gemengd bestand met *T. tamariscinum*, km-hok 114-380, 25-04-2005 (C. Hesse)

Trematodon ambiguus (Langhalsmos)

Ryptsjerkerpolder, op keileem, km-hok 06.42.35, 28-05-1997 (H. Jager); Naarden, Laegieskamp, Koeiemeent, op enigszins weinig zand in afgeplagd weiland, km-hok 25.58.43, 14-06-1997 (A. Bouman); Epe, Wisselse Veen, geplagde strook op Z-oever Tongerense beek, km-hok 27.43.22, 18-06-2004 (R.J. Bijlsma); Brecklenkampse veld, op afgeplagd zandig stuk, km-hok 29.11.55, 19-09-1992 (G. Dirkse); Tussen Halle en Zelhem, Besselders-bos, op vochtige zandige, enigszins leemhoudende grond, km-hok 41.11.55, 21-07-2001 (H. Kreeftenberg); Lievelede, op vochtige, zure leemhoudende grond, km-hok 41.14.24, 02-07-2001 (H. Kreeftenberg); Lievelede, op vochtige zure, leem- en ijzeroerhoudende grond, km-hok 41.14.35, 02-07-2001 (H. Kreeftenberg); Zelhem, Heidenhoek, op enigszins verdichte, vochtige leemhoudende grond, km-hok 41.21.12, 17-07-2001 (H. Kreeftenberg)

Wijzigingen ledenlijst BLWG t/m 3 juli 2005

Nieuwe leden

Baartman F. (Fabian), Beukestraat 33, 1561KH Krommenie, baartman@hotmail.com
Boer-Zomerdijk M.C. (Greet), Slotlaan 27, 1871 BC Schoorl, 072-509 26 29, greetzomerdijk@hotmail.com
Buysman J.P.C.J. (Jan), Marnixstraat 110-ZW, 2023 RJ Haarlem, 023-525 70 80, buysman47@zonnet.nl
Crick E. (Eddy), Dendermondestraat 48, B-1785 Merchtem, België, eddyjcrick@skynet.be
Daillant O. (Olivier), Zeekant 92D, 2586JB 's Gravenhage, 070-355 77 97, ollivier.daillant@casema.nl
Kneepkens M. (Manuel), Antoniusstraat 13, 7044 AP Lengel, 0314-66 29 58, e.kneepkens@hccnet.nl
Lanjouw B. (Bert), Usquerdeweg 10, 9998 NZ Rottum, 0595-55 17 53, bertlanjouw@wanadoo.nl
Loon E. van (Elvira), Arie Biemondstraat 118, 1054 PG Amsterdam, 020-612 46 76, elviravanloon@wanadoo.nl
Slagter D., Lorentzkade 216, 2014 CG Haarlem, 023-544 12 51, dir.slagter@planet.nl
Stapert H. (Hélène), Podzolhamel 26, 9403 XC Assen, 0592-37 44 45, helene.stapert@home.nl
Waning-Vos H.H. (Hillie), Turflaan 18, 7776 BJ Slagharen, 0523-68 21 05, hilliewaning@wanadoo.nl
Wind J.J. (Julia), Etmat 19-C, 9753 EW Haren, 050-535 10 64, j.j.wind@student.rug.nl

Overleden

Groot H. de (Henk), Winterswijk
Harmsen G.J. (Ger), De Knipe
Wijk-Bousema A.E. van der (Aline), Groningen

Wijzigingen/correcties postadres

Berkenbosch T. (Tilly), Dominee Veenweg 58, 8456 HS De Knipe, 0513-68 84 63
Meulen H.J. van der, Beilerstraat 20, 9431 TA Westerbork, 0593-33 13 37, mill.cons@hccnet.nl
Schoorl J. (Hans), Lindelaan 18, 3319 XK Dordrecht, 078-621 44 45, rinieschoorl@hetnet.nl

Wijzigingen/correcties e-mailadres

Bruijn J. de (Hans), hdb.dms@wanadoo.nl
Poot R.J. (Ron), pootcanisius@studiexs.nl
Spier J.L. (Leo), leo.spier@lemar.demon.nl
Spooren M.H.M. (Marco), marcospooren@zonnet.nl
Zwanikken G.J., g.j.zwanikken@xs4all.nl

Wijzigingen/correcties telefoonnummer

Bruijn J. de (Hans), 010-22 51 134

Weeda E.J. (Eddy), 038-42 38 345

**Bryologische en Lichenologische Werkgroep
van de
Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging**

www.blwg.nl

Voorzitter

Peter Hovenkamp, Eiberoord 3, 2317 XL Leiden
071-5212345; hovenkamp@nhn.leidenuniv.nl

Secretaris

Dick Kerkhof, Buitenstad 67, 4132 AB Vianen
0347-374023; dkerkhof@xs4all.nl

Penningmeester en ledenadministratie

Marleen Smulders, Looierstraat 40, 5684 ZN Best
0499-390298; msmulders@hccnet.nl

Excursieregelaar

André Aptroot, G.v.d.Veenstraat 107, 3762 XK Soest
035-6027417; andreaptroot@wanadoo.nl

Redacteur Lindbergia

Heinjo During, Vijverlaan 14, 3971 HK Driebergen
0343-520013; h.j.during@bio.uu.nl

Redacteur Buxbaumiella

Rienk-Jan Bijlsma, Talingstraat 42, 6921 WE Duiven
0316-264755; rj.bijlsma@planet.nl

Beheer databank mossen en website

Laurens Sparrius, Kongsbergstraat 1, 2804 XV Gouda
0182-538761; sparrius@blwg.nl

Wetenschappelijke commissie Nederlandse mossen

Heinjo During, Henk Siebel en Huub van Melick

Reviseurs project zeer zeldzame mossen

Zie www.blwg.nl

Lidmaatschap en uitgaven van de BLWG

Lidmaatschap (incl. Buxbaumiella)

Leden KNNV in Nederland € 15,-- per jaar

Leden in het buitenland en niet-leden KNNV € 20,-- per jaar

Abonnement Lindbergia

Per jaargang € 37,50

Boeken en andere uitgaven

Rob Gradstein en Huub van Melick: De Nederlandse Levermossen en
Hauwmossen € 26,10

Ad Bouman: De Nederlandse Veenmossen € 17,--

Passie voor mossen € 5,-- (sterk afgeprijsd)

Onderzoekspakket Korstmossen en Ammoniak € 4,95

Buxbaumia en Buxbaumiella

Losse nrs Buxbaumia € 1,-- (niet-leden € 2,--)

Losse nrs Buxbaumiella € 2,-- (niet-leden € 4,--)

Buxbaumiella 50.2 (Standaardlijst mossen) € 2,-- (niet-leden € 4,--)

Buxbaumiella 54 (Rode Lijst mossen) € 2,-- (niet-leden € 4,--)

Buxbaumiella 61 (Nederlandse naamlijst) € 2,-- (niet-leden € 4,--)

Index Buxbaumia € 2,--

Index Buxbaumiella 1-25 € 2,--

Bij aankoop van 5 of meer nummers van Buxbaumiella (m.u.v. laatste 2 jaargangen): per nummer € 1,--; maximaal bedrag voor alle jaargangen € 50,-- (nr. 1 t/m 7 + 10 zijn uitverkocht en verder zo lang de voorraad strekt).

Alle bedragen zijn exclusief verzendkosten.

U kunt bestellen bij de penningmeester

Marleen Smulders, Looierstraat 40, 5684 ZN Best

tel 0499-390298; e-mail: msmulders@hccnet.nl.

Betalen kunt u per accept-giro, die u samen met de bestelling ontvangt.

Inhoud

Ger Harmsen (1922-2005) overleden	2
H.J. During	
Herfsttijloos, "Les Confessions" van Ger Harmsen (1922-2005) en Jean Jacques Rousseau (1712-1778)	7
L. Spier	
Inventarisatie van de mossen van het natuurreservaat "Het Hemrik", Harendermolen, gem. Haren, prov. Groningen	9
B.O. van Zanten	
De mossen van het natuurreservaat de "Meneerskooi", een oude eendenkooi bij Uithuizermeden (Noord-Groningen)	14
B.O. van Zanten	
<i>Zygodon dentatus</i> (Limpr.) Kartt. (Getand iepenmos) nieuw voor Nederland .	17
H.M.H. van Melick, A. van der Pluijm & J.A.M. Kersten	
Nieuwe vondsten van <i>Bryum torquescens</i> (Zonneknikmos) in Zuid-Limburg .	22
R.J. Bijlsma & H.J. During	
Lichenologisch verslag van het zomerkamp 2004 in Schotland.....	26
A. Aptroot, D.J. Dekker, L.B. Sparrius, J.L. Spier & M. Vervoort	
Zorgen om Gewoon roodlijstjesmos.....	39
E.J. Weeda	
De Drents-Groningse mossenwerkgroep.....	41
B.O. van Zanten	
Vondsten van zeldzame en bedreigde mossen 2	57
Wijzigingen ledenlijst BLWG t/m 3 juli 2005.....	63